

Forfatter: Goldschmidt, M. A.

Titel: Noveller og andre fortællinger

Citation: Goldschmidt, M. A.: "Noveller og andre fortællinger", i Goldschmidt, M. A.: *Noveller og andre fortællinger*, udg. af Thomas Bredsdorff , Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, 1994, s. 287. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-goldschmidt02t-shoot-idm140068784568208.pdf> (tilgået 18. april 2024)

Anvendt udgave: Noveller og andre fortællinger

Efterskrift og noter

288

289

Efterskrift

Den spaltede Goldschmidt

Meir Aron Goldschmidt (1819-87) har skrevet nogle af de mindst ringe noveller på dansk - og nogle af de ringere. Hans succes som fortæller og hans fiaskoer har rod samme sted: i hans spegede forhold til romantikken.

Skinnet bedrager! Det er en kerne i al romantisk filosofi. Tingenes ydre fremtoning er kun et skjul for tingenes sande væsen. Det vi iagttager med vore sansers hjælp, er ofte kun et bedrag. Det samme gælder om det vi på grundlag af iagttagelser og fornuft ræsonnerer os frem til om virkeligheden. Den sande virkelighed befinder sig *bag* skinnet, *over* den tilsyneladende virkelighed, og kan anes af de rette. Det reale - altså det der kan sanses - er ikke den sande realitet. Men gennem det reale kan visse mennesker ane den sande virkelighed. Skinnet bedrager, men skinnet kan gennemskues - af de sjældne få!

Goldschmidt delte denne romantiske grundindstilling til virkeligheden, for han *ville* dele den. Den kom til udtryk i nogle af hans bedste fortællinger, *Mendel Hertz*, *Avrohmche Nattergal*. Men han *kunne* ikke altid dele den. Han var af tilbøjelighed et menneske af denne verden, en realist der levede i den virkelighed han sansede. Når han så alligevel tvang den virkelighed ind i idealismens dobbeltdækkede verdensbillede, kunne det hænde at han blev enten sentimental eller firkantet.

For romantikerne var digtningens højest rangerende tegn *symbolet*, den form for billedlig brug af sproget der giver lige stor vægt til hvad et tegn umiddelbart betyder, og hvad det kan overføres til, sådan at det er svært at afgøre hvad der er hvad og det derfor kan se ud som om en ligefrem og en overført betydning er smeltet sammen til ét. Den tyske digter Novalis' 'blå blomst', i romanen *Heinrich von Ofterdingen*, er sådan et romantisk symbol, der på samme tid 290 er en rigtig blomst og et tegn for naturens allerhelligste. Den danske romantiker Oehlenschlägers guldhorn, i digtet opkaldt efter dem, er et tegn af samme beskaffenhed.

Goldschmidt var fundamentalt fremmed for denne romantiske æstetiks symbolbrug, skønt den passede hans teoretiske overbevisning. Han beherskede de to naboformer, den realistiske fremstilling og den allegoriske, men ikke den svævende symbolske imellem de to. Han kunne skildre noget han så, og han kunne lave konstruktioner der var de rene gennemgangsled til en overført betydning. Men han havde svært ved at smelte de to fortællemåder sammen til en.

En historie som *Den Vægelsindede paa Graahede* viser problemet. Først kommer en fremstilling udført i omhyggelig psykologisk realisme, af en kvinde der holder sig med en række kærester, men kasserer dem hver gang hun kan få dem. Da Goldschmidt så skal ud af historien og lader den sidste af kæresterne få hende, slår prosaen om, manden greb fat i kvinden, »trak hende ud paa Marken og spændte hende for Ploven ved Siden af den ene Stud«. Han har svoret til Fanden at hun skal gå foran hans plov. Hun rører sig dog ikke ud af flækken, om så han truer med at slå hende ihjel. Eden skal holdes - det skal jo løfter man har givet Fanden - så der er ikke andet for end at manden må fjerne også den anden okse og spænde sig selv for ploven ved siden af konen. Og så, da de begge er kommet under åget, vil hun godt trække på samme hammel som sin mand.

En køn og spøgefuldst fabel om ægteskabets vilkår. Det kunne også være en lærers pædagogiske forklaring på hvorfor det latinske 'conjungere' kan betyde både at 'indgå ægteskab' og at 'bringe under åget'.

Under alle omstændigheder, to vidt adskilte ordkunstneriske fremgangsmåder er bragt sammen i en og

samme historie. Realismen bliver brat brudt af en ren allegori, dvs. en fortælling hvis enkelte elementer et for et kan og skal oversættes til noget andet. Konen som okse er et tegn der skal oversættes, ikke en sansning. Realisme og allegori er fordelt på hver sin del af historien. Der er ikke noget symbol til at forlige dem. Når Goldschmidt brugte fortælleformer politisk, var det ikke realismen, men allegorien han brugte, 291 som i *En coopersk Roman*. Jo mere direkte sigtet gik på den praktiske, konkrete virkelighed, jo bedre egnede sig pudsigt nok den abstrakte allegori. Også til livsanskuelses-kritik var allegorien velegnet, se *Fortælling om en Flue*.

Utilpasset som realist fordi han droges mod romantikken, utilpasset romantiker fordi han var fundamentalt dennesidig indstillet - i et glimt ser man ham stedt i dette dilemma i sommeren 1843.

Han er endnu ikke blevet roman-forfatter og novellist. Han er en 24-årig journalist der har gjort lynkarriere i de periodiske publikationer og nu står som den allerede berømte udgiver af det aktuelle satiriske blad *Corsaren*. Det er tiden hvor unge begavelser hakker på den hensygnende enevælde. Der er kun seks år til den skal falde. Man er på fremskridtets parti, og så gør det jo ikke spor at man er sat ind og brumme, i 6 gange 4 dage på vand og brød, for fire artikler.

I et brev fra fængslet i Domhuset til sin ven P. L. Møller funderer Goldschmidt over hvordan det kan være at han befinder sig så umanerligt godt, skønt han er indespærret. Ja, han føler sig til sin forbløffelse ligefrem hjemme i fængslet. Det nærmeste fortilfælde, han kan komme i tanker om fra sin læsning, er Napoleon på St. Helena og lignende folk der i fangenskab bevarede fatningen udadtil, skønt de inderst inde var alt andet end fattede, folk der »føjte dyb Smerte, men saae ud som om der Intet var passeret«. Med ham derimod, det må han indrømme, er det lige modsat: »jeg er jo inderlig veltilmode, mit Ydre er ingen Kunst, er ikke Frugten af nogen Kamp, nogen Overvindelse af Naturen«. Der er i denne tugthusfange kort sagt ikke den modsætning mellem ydre skin og indre (sand) virkelighed, som der efter den romantiske teori burde have været. »Og hertil kunde jeg nu knytte nogle Betragtninger over, hvorfor Kunsten interesserer os meer end det Naturlige, nemlig formedelst den seirrigt bestaaede Kamp« (brevet er offentliggjort af dets modtager P. L. Møller i hans *Arena*, nr. 3-4, juni 1843, s. 81f., genoptrykt som nr. 3 i 'Breve fra og til M. G.').

Problemet for brevets forfatter er at dets grundlæggende modsætningspar, kunsten og det naturlige, forbundet af en seirrigt bestået kamp, netop ikke er en modsætning for ham. Han næsten beklager sig over ikke at være stedt i den modsætning. Af gode grunde.

292

For at være stedt i den modsætning er jo at være >en ægte romantisk digter. Og det var det Goldschmidt så gerne ville være.

Hans attitude i fængselsbrevet er tvetydig. På den ene side godter han sig over ikke at være sønderrevet af den konflikt, på den anden beklager han sig over ikke at være det. Sent i sit liv udtænkte han, under den græske betegnelse Nemesis, en gengældelses- og balance-filosofi, som sikrede ham en plads blandt dem der var stedt i konflikten. Men i sine unge år var han instinktivt uden for den og kun intellektuelt til stede i den. Han *ville* være romantiker, men han *var* det ikke.

Man kan også udtrykke Goldschmidts dilemma på det afgørende punkt som en konflikt mellem den jødiske tradition han var vokset op i, og den kristendom der var den samtidige danske dannelses grundstof.

Kristus er Ordet der blev Kød, Guds søn der blev menneske. Denne begivenhed, inkarnationen, er den europæisk-kristne kulturs fornemste eksempel på trafik hen over grænsen mellem 'ide' og 'virkelighed', mellem en verden på den anden side, det hinsidige, som man kun kan ane, og så den verden man kan sanse, den dennesidige.

I den jødiske kultur har en sådan overskridelse ikke fundet sted på samme måde. Jødernes Gud har skabt verden, givet lovene og i højere grad overladt resten til menneskene. Romantikken derimod er selve overskridelsen af grænsen mellem de to verdener. Romantikken er, både blandt ateistiske og troende digtere, et ægte kristent fænomen, en højborg for symboler i den særlige betydning hvor symbolet er 'det eviges gennemskinnen af det timelige' (Coleridge) eller 'et sammentrukket billede i åndens spejl og dog identisk med genstanden' (Goethe).

At give sproget i skikkelse af det kunstneriske symbol en så ophøjet opgave er næsten det samme som at lade digtets ord være Guds. Det er en kunstfilosofi der hører hjemme i den platonisk-kristne tradition, hvor forestillingen om en ideernes verden der er den sande, udgår fra Platon, og hvor kristendommen bidrager med forestillingen om at det - takket være nåden og Guds søns ophold hernede på jorden - er muligt at nå til det hinsidige, at mennesket har del i og adgang til evigheden.

293

Jødernes Gud er af en anden beskaffenhed end den platonisk-kristne. Han lader verden være og inkarnerer sig ikke i den. Af ham findes der ingen billeder. Naturligvis er både jødedom og kristendom åndelige verdener med forankring i det hinsidige. Jødedommen er ikke desto mindre en religion der giver fin

grobund for dennesidighed, for en realisme, som romantikerne ikke ville vide af.

I dilemmaet mellem de to kulturformer stak den romantiske jøde Goldschmidt. Det gjorde hans fortællinger både romantiske og uromantiske. De udviser en sær og betagende blanding af idé og virkelighed, af på den ene side idealisme eller romantik, og på den anden side hvad man kunne kalde 'autentisme' eller dokumentarisme, hvorved skal forstås deres signaler om at være, som Goldschmidt yndede at kalde dem, skildringer fra det virkelige liv'.

I brevet fra 1843 ømmer Goldschmidt sig som sagt over at have det fortræffeligt i fængslet. Som romantiker føler han sig skidt tilpas over ikke at føle sig skidt tilpas. Han er af ét stykke fra inderst til yderst, idé og virkelighed går i et, og det er jo, romantisk set, en fejl:

»Jeg kunde ogsaa sige, at det er samme Feil som ved en romantisk Historie, hvortil føies: »(virkelig Tildragelse).««

Det var en 'fejl' fortælleren Goldschmidt skulle begå igen og igen. Så ofre at den ikke kan være en fejl, men må betegne noget vigtigt og dybtliggende i hans ordkunst. Sådan som den er det hos den lidt ældre samtidige, Blicher, der også havde et skævt forhold til romantikkens hovedstrøm.

2. Fiktionen om virkelighed

»Et tilfældigt Møde paa Gaden bringer mig ham i levende Erindring fra den Tid, da jeg var i en Alder af 12-15 Aar.«

Sådan begynder første novelle i den foreliggende samling, en af de sidste, bedste og korteste Goldschmidt skrev, *Mendel Hertz*. Hvem det er fortælleren har mødt, kommer han ikke nærmere ind på i det følgende. I forhold til historien om den uanselige jødiske lappeskomager virker den indledende sætning påklippet: apropos ingenting skal I nu høre ....

294

Den henkastede sætning har alligevel to afgørende virkninger på den novelle den indleder. Den vigtigste af de to vender jeg tilbage til i næste afsnit. Den mindre vigtige, men ikke uvæsentlige, virkning er at historien udstyres med den fiktion at den er, som Goldschmidt ville sige, en virkelig tildragelse: 'Jeg har lige nu mødt en person der helt tilfældigt lignede en anden person, som jeg har kendt i mine unge dage, og nu skal I høre om ham!' Historien fortælles - tilsyneladende - ikke længere ud af den blå luft. Fortællesituationen er skitsemæssigt etableret. Vi skal stole på hvad vi skal til at høre.

Goldschmidt arbejdede grundigt med disse indledende 'troværdighedsmarkører'. Det 'jeg' der optræder i den sætning jeg lige har citeret, kan man trods alt opfatte som betegnelsen på en fiktiv fortæller. Det er der allerede på Goldschmidts tid tradition for. Men Goldschmidt kunne anstrenge sig yderligere. I optakten til novellen *Maser* ser man ham udføre en hel serie volter for at sikre sig mod at få sin historie forstået som påhit og få læseren til at forankre historien i en virkelighed af en slags:

»I Anledning af, at Redacturen af et Blad, kort efter at jeg havde udgivet »Ravnen«, overraskede mig med den Tjenestebevisning at erklære eller antyde, at han havde kjendt Simon Levi: det var en retskaffen og afholdt Mand - tilskrev jeg vedkommende Redacteur saaledes« - og så følger et brev til redaktøren med efterlysning af den omtalte person.

Her kan man ikke længere frit opfatte 'jeg' som betegnelsen for en fiktiv fortæller. Det 'jeg' er nemlig en der har udgivet en bog ved navn *Ravnen* og læseren af *Maser* kan forsikre sig om at sådan en bog stod i boghandlerens katalog fra året før, forfattet ikke af en fiktiv fortæller, men af den 'Meir Aron Goldschmidt' der står på titelbladet. I brevet til 'Redacturen' beder dets forfatter ham om at efterlyse bemeldte person hos læserne af hans blad »thi det bidrager meget til en Fortællings Værd i samvittighedsfulde Folks Øine, naar en æret Redacteur optræder som Vidne for dens fuldstændige Paalidelighed.«

En fortællings værd hænger altså sammen med dens pålidelighed! Man kan gøre sig forskellige subtile overvejelser over grunden 295 til det paradoks at Goldschmidt og en række andre af 1800-tallets novellister begrundede en fiktionsteksts værdi med at den meddelte fakta. Man må dog ikke overse det enkle faktum at mennesker i alle aldre har behov ikke kun for fantasi, men også for virkelighed. Fortæl en historie! siger børnene, men mener tit: en historie om verden, om hvordan det er, sådan helt rigtigt. Forfatteren må gerne 'lade som om', altså hitte på, men tilhørere og læsere af alle aldre har også et behov for at han lader som

om han *ikke* har hittet på. I vore dage er man blevet så opmærksom på blandingen af fakta-beretning og fiktion at genren har fået en speciel betegnelse, 'faktion', noget der som regel omtales med løftet pegefinger, et eksempel på de virkelighedsorienterede mediers forfald til underholdning. Men blandingen er ikke nogen moderne opfindelse, den har solide rødder, der blot begynder på den anden side af skellet, i de underholdnings- og fantasiorienterede mediers flirt med fakta eller fingerede fakta. Rødderne kommer helt inde fra kernen i den ny genre ved navn novellen.

Den korte fortælling der tog form i dansk (og tysk) litteratur i 1800-tallet under navnet 'novelle' har været genstand for mange teoretiske overvejelser. Overvejelserne tager hyppigt afsæt i en kort og kryptisk udtalelse Goethe fremsatte over for sin meget optegnende samtalepartner Eckermann den 29. januar 1827. Hvad er en novelle, sagde Goethe henkastet den dag, andet end »en indtruffet uhørt begivenhed«. Man har især hæftet sig ved de to sidste ord i udtalelsen. Novellen skal omhandle noget 'uhørt', altså noget opsigtsvækkende, overraskende, ikke-dagligdags; og dette uhørte skal have form af en 'begivenhed', altså noget der indtræffer på et bestemt tidspunkt og sætter skel. Goldschmidt brugte ikke selv genrebetegnelsen 'novelle' for sine korte arbejder. En del af hans historier, herunder de netop omtalte, lever dog fuldt ud op til de to kendetegn. Men endnu flere lever op til det tredje.

For Goethes definition rummer ikke kun to led, den rummer et tredje, som dog har påkaldt sig mindre opmærksomhed. Goethe siger ikke kun at der skal være tale om en uhørt begivenhed, der skal også være tale om en uhørt begivenhed, der *er indtruffet*: »eine *sich ereignete* unerhörte Begebenheit«. De fleste teoretikere er gået let 296 hen over det led, for hvad skal man dog stille op med det? Talen er jo om en fiktionsform, så hvordan kan det indgå i definitionen af den at den ikke er fiktion?

Før man søger et svar, må man undersøge kendsgerningerne - som er at forbløffende mange korte fortællinger i tiden, og forbløffende mange af Goldschmidts, påberåber sig kendsgerningerne som en del af deres retoriske virkemidler.

For at implantere novellen på læserens virkelighed er det nødvendigt at etablere fortællesituationen. Fortællingerne begynder i nedskrivningens nu - som svarer til læsningens - og kaster derfra blikket tilbage til fortællingens tid, et eller andet netop nu bringer et eller andet fra før i tiden »i levende Erindring« (*Mendel Hertz*), »Der er vel Faa, som nu huske ...« (*Avrohmche Nattergal*), men nu skal jeg så berette hvordan det I ikke husker, var! Andre midler der hjælper til at gøre det troværdigt at her fortælles ikke blot om begivenheder, men om indtrufne begivenheder, er brevformen, som Goldschmidt brugte i den fortælling der kom til at hedde *Breve fra Cholera-tiden*, eller dagbogsformen, som Blicher brugte i *Præsten i Vejlby* og *En Landsbydegns Dagbog*. Kierkegaards udviklede forord til en roman som *Stadier paa Livets Vej* om hvordan manuskriptet er kommet udgiveren i hænde, er led i den samme faktionsform, der blev så dominerende i den fremskredne romantiks tid.

Man bemærker at de foregående eksempler rummer både romaner og noveller. Novelle-definitioner har ofte stirret sig blinde på skellet mellem de to genrer, men der kan næppe siges noget mere interessant om forskellen, hvis det også skal være sandt, end at den ene genre som regel er kortere end den anden. I enhver periodes fortællekunst udvikles nogle træk, hvoraf så en del optræder i den lange fortælling og nogle færre af dem, i forskellige blandinger, i den kortere. Autentismen, dokumentarismen eller faktionen, altså fiktionen om at fortællingen handler om fakta, er et dominerende træk i 1800-tallet, i både de lange og de korte fortællinger, i både romaner og noveller.

Man har tidligere omtalt dette træk som realisme i forskellige former, enten 'poetisk realisme' (Vilhelm Andersen) eller 'realismen forstået som en fusion af menneske og miljø' (Søren Baggesen 1965, s. 293). Når den stilbestræbelse har krævet et specielt navn, er 297 det fordi den realisme og de realister der bryder igennem i århundredets slutning med deres tilknytning til den naturalistiske ideologi, Herman Bang og hans ligesindede, er af en anden beskaffenhed.

Det er tænkeligt at den Blicher-Goldschmidt'ske fiktion om fakta har virket til en grad man har svært ved at sætte sig ind i nu. Vi møder en beretning som *Præsten i Vejlby* i bøger på hvis omslag der står 'noveller'. Dens første læsere mødte den i et tidsskrift af blandet indhold og har derfor haft lettere ved at tro på de indskudte forsikringer om at den består af dokumenter om »sandfærdige« begivenheder. At Goldschmidts dokumentariske volter i optakten til *Maser* har virket, findes der et indirekte bevis for, fremdraget af den førende Goldschmidt-forsker Mogens Brøndsted.

Der er en grund til at bede en redaktør om at efterlyse oplysninger om Simon Levi, forstå man på en samtidig anmeldelse. Grunden er enkel: Simon Levi lever i virkeligheden. Eller har i hvert fald levet. Tværs igennem novellens fremstilling ser *Flyvepostens* anmelder i 1867 nemlig »en for mange Kjøbenhavnere næsten gjenkjendelig Størrelse, en lille skruetrygget Mand, som nu er død, men som var saa elsket af Alle, der kjendte ham, at man vil være Forfatteren taknemmelig, fordi han har mindet om et af disse sjeldne Mennesker, der kun altfor let glemmes, netop fordi deres Liv er saa fordringsløst«.

Ja, men så har dokumentarismen måske verdens enkleste forklaring: at vi står over for dokumenter?

Brøndsted har udforsket sagen og er gennem en initieret meddeler, der har traditionen lige ud af miljøet omkring Goldschmidt, kommet frem til at forbilledet for fortællingens Simon Levi må have været en Berisch Isak Levi (1800-1873). Men, som Brøndsted bemærker, den samtidige anmelder, der er lige så sikker på hvem Simon Levi 'er' som traditionen fra Goldschmidts omegn, er sikker på han er en anden, eftersom han omtaler modellen som afdød i 1867, mens den anden levede (Brøndsted 1967, s. 282 og 367f).

Altså, jo tættere man kommer på Goldschmidt, des sikrere er læsere på at hans novellefigur er en ganske bestemt person fra virkeligheden. Eller en helt anden og lige så bestemt person, fra virkeligheden!

Autentismen har virket, kan man gennem eksemplet ane. Men 298 den har nok skullet mere end blot give læseren suget, al dokumentarismes elementære sug: og så er det oven i købet sandt! Autentismen har også tjent et formål der har med disse fortællingers billede af livet at gøre. Det billede viser på sine mest intense steder en revne i virkeligheden. For at den kan komme til at fremstå tydeligt, er det vigtigt at den omkringliggende virkelighed er meget tydelig.

Det er godt, men ikke nok, hvis fremstillingen af den hverdagslige virkelighed er overbevisende. Det er endnu bedre hvis fremstillingen er bevisende. For så danner den et bedre grundlag for at vise det som disse noveller kredser om: at *man kan aldrig vide*. Det man tror man véd, om hinanden eller om sig selv, viser sig på afgørende punkter ikke at slå til.

Dette gælder novellegenren som helhed, som den vokser frem i de midterste halvhundrede år af 1800-tallet, fra Blichers gennembrud med *En Landsbydegns Dagbog* i 1824 til Herman Bangs med *Stille Eksistenser* i 1886. Igen og igen fortæller noveller i denne periode den enkle, men forud for den tid ikke helt så selvfølgelige sandhed at menneskers indre er principielt utilgængeligt for andre mennesker. For Goldschmidts vedkommende får dette udsagn en særlig drejning af hans forhold til romantikken.

Også dette kan mesternovellen *Mendel Hertz* stå som tegn for.

3. Verden som dobbeltdækker

Der er to fortællere i novellen, som i så mange erindringsnoveller, den voksne der fortæller nu, og det barn han har været dengang historien foregik, og han oplevede den. Den voksne er det man kalder moden, barnet er jo kun et barn, altså barnlig. I noveller fra det 20. århundrede, der forudsætter den Freud'ske psykoanalyse, Ribbjergs f.eks., er vi vant til at denne rangorden bliver vendt op og ned: Barnet viser sig i det afgørende at være klogere end den voksne. På det punkt afslører den Freud'ske psykoanalyse sin romantiske rod, for i det romantiske verdensbillede, som Goldschmidt i denne novelle befinder sig helt og holdent indenfor, råder 299 der den samme forestilling om den gyldne top hvorfra vi er kommen (og hvortil vi ved kunstens hjælp atter skal op).

»Det var uden al Tvivl komisk;« siger den voksne fortæller om lappeskomagerens identifikation med længslens, trofasthedens og den ædle kærligheds store helte Moses, general Bertrand og tragediefiguren Valborg. Og føjer så til: »men, som det staar for min Erindring, studsede Noget i mig og fik Anelse om ædel Menneskesorg.«

Novellens videre forløb viser at barnets anelse var sandere end det snusfornuftige voksne 'uden al tvivl'. For Mendel Hertz' følelsesliv var så stærkt og ædelt at han faktisk døde af ulykkelig kærlighed, om ikke nøjagtig som han havde forudsagt, inden året var gået, så dog næsten: »Det slog ikke til nøjagtig, men omtrent som han havde sagt.«

Novellens lange panoramiske indledning er sindrigt bygget op over modsætningen - den ægte romantiske modsætning - mellem det tilsyneladende og det egentlige.

Nærmer man sig Mendel Hertz og hans omgivelser udefra - som forbipasserende eller kunde i hans skomagerværksted - får man indtryk af noget »tarveligt« (:utilstrækkeligt, beskedent). Indtager man derimod en bedre observationspost, tættere på, kan man se at der i den lille familie er en åndelig rigdom der kommer til udtryk gennem sabbatsritualerne. Om hverdagen usselt, *men* fredag aften eller lørdag rigt - det lille ord »men« angiver strukturen i disse indledende afsnit, ligesom i fortællerens modstilling mellem barn og voksen, citeret ovenfor. Fattigdommen var en illusion, rigdom var en sandere observation.

Tilsvarende, ser man Mendel »for første Gang«, ser han ud til at være anselig. »Men naar man fik ham nøjere set«, var han uanselig, for lille til sit hoved, barnlig, besat af den illusion at han er Danmarks første

(:bedste) skomager.

Mønsteret er klart. Første observation viser en virkelighed, som i næste og bedre observation viser sig at være en illusion.

Da historien går over fra panorama til scene, gentager denne modsætning sig. Den uanselige, barnlige lappeskomager var i virkeligheden en tragisk helt på linie med dem han havde identificeret 300 sig med. Inderst inde i Mendel Hertz var en kerne af idé. Og dér befandt sig den egentlige sandhed om ham. Mendel Hertz »føjte dyb Smerte, men saae ud, som om der Intet var passeret« for nu at bruge den unge Goldschmidts ord fra fængslet. Skindet bedrog!

Med et fordækt citat af Blichers Præludium til *Trækfuglene* har han i optakten indfanget livet i ideen i det jødiske hjemms religiøse ritualer: »man »haver andensteds hjemme«.«

Demonstrationen af ideernes klippegrund gennemfører han med en helt mønstergyldig brug af den nu fuldt etablerede klassiske novelleform. Som falen i Boccaccios novelle (*Decameron* 5. dag, 9. historie) optræder her brevet: den genstand omkring hvilken de afgørende kolbøtter vendes. Salome sender et brev hvori der cirka står: 'gid du må more dig', og Mendel Hertz modtager det selv samme brev og læser i det 'jeg elsker dig'. Denne misforståelse sætter fart i tragedien. Kommunikationsmidlet et brev bliver det centrale udtryk for at mennesker ikke kan kommunikere, og at det de opfatter, er illusioner. Hvis de da ikke lige er børn eller kunstnere, der har det privilegium at de kan ane den sande virkelighed: idéens.

Fremstillingen er fuld af humor. Læseren får ikke påduttet med vurderende adjektiver hvad han skal mene om historiens hovedperson. Eller rettere: de meninger læseren får påduttet med vurderende adjektiver, viser sig at være forkerte. Derfor er det en befriende upatetisk novelle, skønt »kloge Øjne kunne nok se Sorgen deri«, som Goldschmidt skal have skrevet til sin søn (brevet optrykt i *Kyrre* 1919, bd. 1, s. 38, men senere forsvundet og derfor ikke med i brevudgaver).

Mendel Hertz fra 1883 er en af de sidste noveller Goldschmidt skrev. Mens tiden omkring ham bevægede sig væk fra romantikken, kom Goldschmidt den nærmere end nogensinde til allersidst. Der er ikke mere end tre år til Herman Bangs *Stille Existenser*. En af dem, Irene Holm (fra Bangs næste samling *Under Aaget*), viser slægtskabet mellem de to forfatteres foretrukne skikkelser. Mendel Hertz bilder sig ind han er Danmarks første skomager, Irene Holm drømmer om at blive Danmarks første danserinde. Han må henslæbe livet som lappeskomager, hun som omrejsende danselærer i provinsen. Forskellen er at han, i kraft af sit forhold til idéen, får sin 301 martyrdød, mens Irene Holm må rejse videre og fortsætte det man kalder livet. Sådant blev romantik til naturalisme, efter Goldschmidt. I *Levi og Ibal*, endnu en af de sene noveller, har Goldschmidt givet sin mere diskuterende afslutning på romantikken i sit forfatterskab, der også blev afslutningen på romantikken i Danmark.

4. Goldschmidts kunstgreb

Der findes ikke noget mere ægte romantisk symbol i Goldschmidts korte fortællinger end Mendel Hertz's død. Gennem den realistiske skildring i dokumentarisk stil kommer Goldschmidt ind på livet af den uanselige lappeskomager med de overspændte forestillinger om at være noget særligt. Og da det så kommer til stykket, viser det sig at det er netop hvad Mendel Hertz er: for han døde, som en anden tragisk helt, af kærlighed.

I dette dødsfald kom idéens sande verden til syne i sansernes illusoriske. Det er om noget 'et sammentrukket billede i åndens spejl', som dog er 'identisk med' den timelige begivenhed. I den død skal man opleve 'det eviges gennemskinnen af det timelige'. Goldschmidt kom aldrig nærmere end her på sit ideal: at fortælle noget der på en gang er helt realistisk nærværende og dog på samme tid og med de samme ord har andensteds hjemme.

Når Goldschmidt lykkes med sit forehavende, er det ikke mindst på grund af en imponerende sikkerhed i valg af virkemidler. Han fortæller ikke læserne hvad de skal mene, men bruger forskellige filtre. Der er som nævnt de værdidomme man fælder når »man første Gang kom ind«, modsat dem man kommer til »naar man fik ham nøjere set«. Der er barnets anelser om »ædel Menneskesorg« og så den voksne almenhed, der gemmer sig bag en dom som at det selv samme var »uden al Tvivl komisk«.

Den teknik Goldschmidt her bruger, har han hentet fra sit forbillede, de islandske sagaer, som heller ikke lader fortælleren pådutte læserne værdidomme i eget navn, men ynder at gemme dem bag tilsvarende

udtryk for den voksne almenhed: 'de fleste mente' og lignende. Eller som Goldschmidt lader sin helt i debutromanen *En Jøde* (3. del, 5. kap.) sige om sagaerne: »Der berettes kun om Handlinger; 302 de Følelser, der bevægede sig i de Paagjældende, maa man selv slutte sig til, og man kan aldrig blive kjed af at tænke derover.« Det er det stilideal der kan få ham til at camouflere udtalelser om et psykologisk motiv som et gæt: »Det skete da, mulig (dvs. muligvis) ikke uden Karens Villie, at ...« (*Den Vægelsindede paa Graahede*, s. 92). Eller stille forskellige gæt ved siden af hinanden til læserens tilsyneladende fri afgørelse: »Nogle sagde ... Andre mente ...« (*Paolo og Giovanna*, s. 205).

Til forskel fra sagaen viser det sig, da det kommer til stykket i novellen om Mendel, at 'de fleste' tager fejl. Men sådan skal det være inden for det romantiske livsbillede, som forudsætter at idéens verden er tilgængelig for de færreste. Da det er kommet så vidt i novellen at idéen viser sig, træder fortælleren tilbage og giver ikke længere anvisninger, hverken rigtige eller forkerte, på hvad man som læser skal føle. Nu er det begivenhederne alene der udgør det objektive korrelat, hvoraf følelserne skal vækkes.

Heri er Goldschmidt en moderne fortæller, forud for sin tid. Det er han langt fra i alle sine korte prosastykker. Han er derimod en gang imellem temmelig sentimental. Til at begribe hvordan det kunne indtræffe for en forfatter af Goldschmidts intelligens og evner, findes der næppe en bedre forklaring end den at Goldschmidt blev ramt af den skæbne der er så tung at selv de bedste skribenter har svært ved at håndtere den. Der skete ham det at han blev populær.

Som ung kom han i fængsel for sine skrivelser - og blev hyldet for dem. Han var ungdomsoprører. Senere fik han et broget forhold til sin ungdoms politik. Men én ting forbandt den unge og den gamle Goldschmidt: han levede af at skrive hele vejen. Oehlenschläger og Heiberg var professorer, Grundtvig og Blicher var præster, Kierkegaard havde arvet. Goldschmidt levede, temmelig ene blandt guldalder-forfatterne, af at skrive. Hans økonomiske kår var omskiftelige. I hvert fald én gang var han på fallittens rand. Men han tjente, fra han begyndte som journalist til han endte som novellist, til dagen og vejen ved det han skrev. Det gjorde ham også mere afhængig af skrivelserne end forgængerne.

Vi har set hvordan hans 'autentisme' - altså fiktionen om fakta - blev etableret med midler der omfattede henvisninger til tidligere 303 værker. Han kædede dem sammen som en art føljetoner. Og han besad en djævelsk viden om at en lille tåre kombineret med et smil til sidst skaffer læsere. Af den type der i det følgende århundrede fik deres behov dækket af ugebladene.

Tømmerpladsen er en af hans første succesfortællinger, hvis historie i øvrigt viser hvor målbevidst han publicerede. Først udkom den som *Min Onkels Tømmerplads* i en årbog 1845. Året efter blev den placeret under den ny titel *Tømmerpladsen* i hans debutsamling *Fortællinger*. Mange år senere optrådte den i en ny blanding i *Fortællinger og Virkelighedsbilleder, ældre og nye*, 1877. Pressemarkedet var i mellemtiden også blevet afsøgt, Goldschmidt fik den afsat til *Flensborg Avis'* søndagstillæg (bevaret på Det kgl. Bibliotek, uden år). Men dermed var mulighederne ikke udtømt. I 1849 udsendte han den som selvstændig bog under den ny og lokkende titel, dens tredje, *Spøgeriet paa Tømmerpladsen eller det uventede Bryllup*.

Den sidste titel peger på historiens bløde punkt. Skildringen af livet i den feudale menage er skarp og levende. Intrigen - at spøgeriet viser sig at være en af de ansattes utilstedelige natlige stævnemøder med naboens datter - truer harmonien. Tømrersvend Hansen bliver bortvist fra pladsen, læseren holder vejret - for så to sider længere fremme at ånde lettet op: det hele var teatertorden, »lad os gaae ind til min Kone og drikke et Glas paa Forlovelsen. Paa Søndag kan der blive lyst for Jer.«

Jo, Goldschmidt havde også sans for 'romantik' i ordets udvandede, moderne betydning, de bankende hjerters sødt kildrende forening, det man i det næste århundrede skulle komme til at kalde ugebladsromantik eller sødsuppe.

Og han fik det at vide på stedet, af sin samtids skarpsindigste læser. I et notat skriver han at »efter Udgivelsen af *Min Onkels Tømmerplads* [...] mødte Søren Kierkegaard mig paa Gaden og sagde med en vis Fortrædelighed, at *Tømmerpladsen* kunde være god nok, men nu maatte jeg høre op med Sligt for ikke at komme i en sød Vælling. Ordet overraskede mig som indeholdende en dunkel Sandhed« (fremdraget af Vilhelm Andersen, optrykt af Brøndsted 1965, s.74f).

Det var slutningerne Goldschmidt havde problemer med. De kunne blive firkantet allegoriske, som i *Den Vægelsindede paa Graahede* 304 eller sentimentale som i *Tømmerpladsen*. Man ser hans vanskeligheder i en fortælling som *Guds Engel fra Rørvig*, der begynder med et levende skilderi af et sted og dets mennesker. Men da så den søde musik er opstået mellem to, kniber det for ham at komme ud af historien. Pigen vægrer sig ved at sige ja til den fremmede sømands frieri af frygt for at hun skal dø af omplantningen. Så siger hun ja alligevel, »men ti Dage efter Bortrejsen var hun død«. Og så er dén ikke længere. I et overfladisk referat minder det her om slutningen på *Mendel Hertz*. Men hvad der i mesternovellen er tragisk kulmination, fordi alt i den har virket som forberedelse, er i *Rørvig*-fortællingen nødløsning. Historiens kraft er udløst med miljøskildringen. Siden er det bare om at komme ud af den i en fart.

Fælest, mest sødladen, er *Den flyvende Post* (udsendt separat i 1866, optrykt i *Smaa Fortællinger*, 1868, ikke optaget i nærværende udvalg). Den tager sin begyndelse på 'Kærlighedsstien', et af den slags navne Goldschmidt elskede, fordi det både sigtede allegorisk på emnet og var en betegnelse fra den omgivende virkelighed, nemlig datidens navn for Dosseringen, stien der løber langs med ydersiden af de københavnske søer. Her kommer hvirvlende en stump af et kærestebrev i favnen på en pebersvend, der returnerer det som en art luftens flaskepost. Og minsandten, om det ikke mange år senere dukker op og fører ham lige lukket i favnen på den rette kvinde.

Den 'dunkle sandhed' i Kierkegaards ord om den søde vælling må stadig have stået for Goldschmidt de mange år efter, for 7. april 1867 skrev han til Bjørnstjerne Bjørnson: »Jeg er ikke videre glad over den Lykke, som min »flyvende Post« har gjort; thi Factum viser Publicums Smag og Retning og berøve mig Haabet om, at det, som er dybest og stærkest i mig, vil blive modtaget, naar jeg byder det.«

Publicistens dilemma! Når to så skarpsindige kritikere som Kierkegaard og Goldschmidt selv har iagttaget at han ikke altid bestod prøven, er der ingen idé i at holde hånden over det faktum. Tværtimod, det skader Goldschmidts bedste fortællinger at dække over de dårligste, som om de alle sammen var lige vellykkede. Det var de ikke. Og deri ligner Goldschmidt for øvrigt de fleste andre betydelige 305 forfattere, der heller ikke altid havde en lige heldig hånd. Også Holberg, Blicher og Bang har udgivet bras.

Brevet til Bjørnson bevidner - ligesom Brandes' udtalelse nedenfor - hvad det er svært at bevise med tørre tal fra en tid hvor oplagstal ikke kendes: at Goldschmidt havde læsersucces. Det er der andre tegn på. Han fik breve fra læsere og, især, læserinder. En af korrespondenterne diskuterer han med i flere af sine noveller. Han bruger navnet 'Ingeborg' for hende. Hans levnedsskildrere har ikke haft held til at identificere hende. Der findes bevaret breve fra en korrespondent ved det navn, men han omtaler flere end der findes, så det lader sig ikke afgøre med sikkerhed om hun fuldt ud er en figur fra det virkelige liv, eller om hun også er en stilfigur på linje med 'Min herre' i Holbergs epistler. I så fald kan man tage de to korrespondenters køn som et tidstegn. Det store flertal af forfattere var mænd i både 1700-tallet og 1800-tallet, men det litteraturbærende lag af læsere skiftede køn. Goldschmidt tog konsekvensen og samlede en hel stribe fortællinger under det emne der tiltrak flest af den voksende skare af læserinder: *Kjærlighedshistorier fra mange Lande*.

5. Modtagelse

Ved sin debut som novellist blev Goldschmidt mødt sådan:

»Her skulle vi blot udhæve nogle enkelte Stykker, saaledes blandt Fortællingerne: »Min Onkels Tømmerplads« (af Adolph Meyer), fortrinlig ved dens simple og naturtro Skildring, og ligesaameget udmærkende sig ved smuk Fremstillingsmaade som ved gemytlig Tone« (*Berl.Tid.* 29/12 1845). Selv begravet i en antologi - anmeldelsen gælder P. L. Møllers årbog *Gæa* - faldt Goldschmidts novellestil altså i øjnene for det gode. I hvert fald når læseren kunne holde den politiske Goldschmidt ude fra den æstetiske. Ved den lejlighed var det ingen kunst. Goldschmidt var på det tidspunkt underlagt skriveforbud og brugte altså pseudonym. Den berlingske anmelder véd tilsyneladende lige så lidt hvem 'Adolph Meyer' er, som vi i dag véd hvem anmelderen er.

306

Ved Goldschmidts død skrev Georg Brandes:

»Da disse Linjers Forfatter engang gik med ham paa et Billedgalleri og pegende paa nogle Malerier af hollandske Smaabilledmestre udbrød: *Maestro! det er Deres Kunst i Ting som Simon Levi* (dvs. bl.a. *Maser, ThBr*) og *Avrohmche Nattergal*, svarte Goldschmidt med heftig Protest: *Hvor kan De sige det! hos mig er der altid Noget bagved*. Det var sandt,« reflekterede Brandes videre i sin nekrolog, »forsaavidt han i Reglen kom tilbage til den tysk-romantiske Grundanskuelse, som er den at denne Tingenes udvortes Verden skjuler en anden indre, der paa underfuld Maade svarer til den« (optrykt i G. Brandes, *Samlede Skrifter* bd. 2, 1899, s. 466, fra hvilket bind de følgende Brandes-citater også stammer).

I sin levetid blev Goldschmidt ikke så meget kaldt romantiker som stilist. Det skulle sjældent, som ved debut'en, tages i en god mening. Frederik Dreier bestemte stilistikken som udløber af »Færdigheden i at snakke og skrive og Lysten til at gjøre Virkning ved denne Færdighed« (Dreier 1852, s. 23). »I en meget ung og aandelig kun lidet udviklet Alder drev hans stilistiske Færdighed ham ind i Litteraturen; han havde egenlig ikke noget synderligt Indhold at meddele, men han havde megen Dygtighed i Formen, han kunde snakke morsomt over hvilketsomhelst Emne« (s. 25).

Dreiers karakteristik var del af et generalangreb på Goldschmidt, bundende i fundamental politisk uoverensstemmelse. Brandes havde større sans for Goldschmidts kvaliteter som skribent, men tog udgangspunkt i samme kategori. »Grundtrækket i Goldschmidts Forfattervirksomhed« skrev Brandes i 1869, »er i højere Grad end nogen anden dansk Forfatters, Mynsters maaske alene undtagen, det, at han er Stilist« (artiklen optaget i let mildnet form i portrættet, anf. værk s. 447). Han fremholdt kernen i Goldschmidts stil som »Evnen til at antyde gennem at fortie og til at udtale gennem at antyde« (s. 450) - et fornemt eksempel på Brandes' egen stilistiske fyndighed. Som eksempler nævnte han et par stykker som findes i den foreliggende samling, indledningen til *Kjærlighedshistorier fra mange Lande* og *Bjergtagen I*, der ifølge Brandes er »et af de fineste Mesterstykker i sin Art, skrevet med Guldpen« (s. 451).

Dog mente Brandes nok at Dreiers karakteristik af og til passer.

307

Og i modsætning til Dreier kunne han formulere den så den er svær at glemme: »Naar man paa Frastand iagttager ham, ser man først en Pen, en uhyre Fjerpen, og bag den, i Ly af den, opdager man et Menneske, som, da det er betydeligt mindre end Pennen, staar ganske dækket af den« (s. 449).

Brandes syntes Goldschmidt gjorde lidt for meget væsen af deres fælles baggrund, den jødiske, men dækkede sig ind bag en anonym, da han formulerede det angreb der er blevet hængende: »Goldschmidt burde, som jeg engang hørte en aandfuld Jøde udtrykke det, ikke stadigt servere sin Bedstemoder med skarp Sauce« (s. 453). Dog, når alt kom til alt, mente Brandes at Goldschmidt ville bevare sin plads i dansk litteratur netop på grund af sit sprogligt-stilistiske mesterskab:

»Sin blivende og store Betydning har han dog som den første Udformer af en moderne dansk Kunstprosa. Hans Sprog er den bedste Arv, han efterlader os. Det slutter om lagttagelsen eller Indtrykket som et gennemsigtigt Slør; det er stemningsfint og melodisk trods sit altid naturlige *Parlando*, og det aabner stadigt Perspektiver, opefter og nedefter, saa det er, som saa vi fra en smilende, højtliggende Skovvej paa en Skrænt snart op mod Himlen, snart ned mod Havets Dyb« (s. 468).

Så smukt et skudsmål er ikke mange beskåret.

I sin levetid kom han sjældent ud for så nuancerede bedømmelser. De skiftende politiske domme Goldschmidt var udsat for, stemte ofte overens med de litterære, som i tilfældet Dreier. Brandes har registreret omsvinget i sin nekrolog. Goldschmidt havde, skrev Brandes, vist »ikke ringe politisk Mod« i sine unge år. Men i slutningen af 1860'erne søgte han »Fred og Forlig med de to danske Stormagter *Fædrelandet* og *Dagbladet*«. Det var i de år Goldschmidt bl.a. skrev novellerne *Maser* og *Kærlighedshistorier fra mange Lande*. »Han opnaaede da ogsaa at faa dem roste af Øjeblikkets Magthavere, og Følgen var, at hans Bøger gjorde Opsigt og blev solgte« (s. 465). Inden da var det forekommet at man ikke havde spildt »et Ord paa at anmelde min Bog. Det har jeg af ikke at være anerkjendt som dansk Forfatter« (utrykt forord fra 1867, gengivet i *Kyrre* 308 1919, bd. 2, s. 131). Nu oplevede Goldschmidt det som om hans landsmænd omsider forligte sig med ham som dansk forfatter.

En af forligsteksterne er Plougs anmeldelse af den lange fortælling *Ekko'et*, der ifølge Ploug (i *Fædrelandet* nr. 67, 1869) »ikke staar tilbage for Blicher« og »virkelig forøger de Nationalskatte, som Tyv ikke kan stjæle og Rust ikke kan fortære«. Fra da af var Goldschmidt fredet blandt den gamle tids mænd. Men dårligt havde freden sænket sig, før Brandes kom og understregede at den ny tid tilhørte Goldschmidt i hvert fald ikke: han var romantiker. (Historien om modtagelsen af Goldschmidts skønlitterære forfatterskab, hvori romaner og rapporter dominerer over noveller og fortællinger, er fremstillet udførligst i *Kyrre* 1919, bd. 2, s. 130-42, med enkelte tilføjelser i Rubow 1968, s. 89ff.)

Men så meget bedre en læser var Brandes jo end Ploug og Dreier at det ikke bare kom til at gå i ring, fra den ene forkastelse over en kortvarig anerkendelse til den næste. Brandes var ikke først og fremmest ude på at dømme, men at skelne, især i nekrologen.

Brandes' karakteristik af Goldschmidts sprog er ikke overtruffet. Men Goldschmidts romantik var Brandes for tæt på, og for polemisk vendt imod, til at opfatte som andet end noget vagt og uklart, »som det uforklarligt og ofte meningsløst Betydningsfulde, eller for at bruge hans eget Stikord, der falder sammen med unge Studenters og halvgamle Damers, som »det Ideale««(s. 455).

Men uklar var Goldschmidts romantik ikke. Derimod var den ham ofte uopnåelig. Han stræbte ikke mod det dunkelt ideale, han havde et *ideal*: den romantiske idé-verden som den sande realitet. Og han havde en naturlig *tilbøjelighed* for det stik modsatte: iagttagelsen af det foreliggende, og et talent for at udtrykke det. Ideal og tilbøjelighed var svære at få til at gå i spand. Han var bedre til iagttagelseskunst end til symboldannelse. Men når han ikke gav køb på nogen af de to stridende retninger i sin udrustning, skrev han kunstneriske tekster af første rang.

309

6. Om udvalget og rækkefølgen

Goldschmidts noveller og andre fortællinger er blevet til gennem fire årtier. Udvalget her repræsenterer alle fire tiår og alle de vigtigste temaer og teknikker i hans fortællekunst.

Man kan læse hver enkelt tekst for sig. Noter og forklaringer er indrettet på den mulighed, så de ikke forudsætter de foregående. Vil man læse teksterne i den rækkefølge de er blevet til i, skal man blot følge årstallene, som står først i noterne til hver enkelt tekst. Men samlingens rækkefølge tilbyder en tredje mulighed.

Forrest, som appetitvækker og indledende signalement, står *Mendel Hertz*, noget af det sidste, bedste og strammeste Goldschmidt skrev. Næsten al hans prosa har trådt til den.

De næste seks tekster handler, som den første, om kærlighed, men på hver sin måde. I de to første dominerer hver sit kvindeportræt. I *Breve fra Choleratiden* har Goldschmidt givet sin version af den romantiske forestilling om den ideelle kvinde der fortøner sig i disen bag død og norske fjelde, mens han i *Den Vægelsindede paa Graahede* konkurrerer med Blicher om at skildre en kvinde der lader sig optænde fysisk og følger sine lyster som var hun en mand. *Avrohmche Nattergal* rummer en af de bedste af Goldschmidts mange skildringer af det stille vand med den dybe grund, manden der brænder af elskov uden at den kan komme ud, som lappeskomageren i indledningshistorien.

Brevfortællingen fra koleratiden og den jyske fortælling fra Gråhede har kvinder i centrum, de jødiske fortællinger mænd. I virkeligheden er alle fire historier nok portrætter af en mandlig holdning til kærligheden, den ægte romantiske at den sande kærlighed er den der først bliver til virkelighed, når døden indtræffer. Kærlighed og adskillelse hører sammen i disse historier, som de gjorde det for Tristan, der elskede den Isolde han var adskilt fra. For som den vægelsindede på Gråhede siger, »naar a fik fat i det, var det borte« (s. 112). I disse historier har Goldschmidt, med forskellige teknikker, sat sit romantiske kærlighedstema realistisk i scene.

I de to *Bjergtagen*-fortællinger bliver denne drøm om at lykken er hvor man ikke er, udsat for romantisk naturmystik i et middelalderligt sceneri. Det handler, som det hedder i den første, ikke så meget om kærlighed mellem kønnene som om »Kjærlighed til selve Længselen« (s. 177), eller om et grundlæggende Goldschmidttema: mandens evige pendlen mellem to uopnåelige og derfor tiltrækkende udgaver af lykken. Om manden der altid er parat til at forpasse øjeblikket, altid på vej hen mod det eller væk fra det, »og saadan rider han endnu«, som det hedder i den anden *Bjergtagen* (s. 183) om idealismens lykkeligt-ulykkelige ridder.

Ind imellem de realistisk og romantisk udformede versioner af denne kærlighedstanke står, som et hvilepunkt, Goldschmidts debutnovelle, *Tømmerpladsen*, der viser endnu en af Goldschmidts karakteristiske anvendelser af kærligheden: som middel til at skabe det lille gys i et genremaleri, der dog hurtigt når til sin harmoniske opløsning i fryd og gammen.

Herefter følger fire allegorier eller dermed beslægtede former.

Først to politiske, som man ikke før har sidestillet med Goldschmidts øvrige fortællekunst. Det er på tide vi opgiver den romantiske fordom mod allegorien - en af de få romantiske fordomme Goldschmidt ikke delte. Han skrev *En coopersk Roman* og *Vandcommissionen* til sit satiriske tidsskrift *Corsaren*, men viste ved at genudgive dem i bogform 15-16 år senere at han mente dem alvorligt som fortællekunst. Det er i bogudgavens let reviderede og mere holdbare form de er optrykt her. De viser den Goldschmidt der som fortæller gik i Holbergs fodspor. Han latterliggør her taknemlige emner som Københavns bystyre, politiledelsen, udenrigstjenesten og danskernes enestående evne til at vende et nederlag til en diplomatisk sejr.

De to næste, *Fortælling om en Flue* og *En Dampskibstur*, viser hvordan han med små fyrre års mellemrum for at gøre sin filosofi begribelig kunne gribe til den samme allegoriske form, altså den fortælleform, hvor hvert led først får sin rette betydning ved at læseren 'oversætter' det til en anden betydning. Den ældste, som også er den mest renlivede allegori, er en satire over organiseret religion, den yngste et vemodigt øjebliksbillede af hvordan det føles at stå foran døden.

I alle disse fire fortællinger forekommer retoriske former, som havde deres højkonjunktur i 1700-tallet, en avis, en kommission og 311 døden selv optræder i skikkelse af personer, eller personer optræder som noget andet end de plejer at være, en pave som flue og en udenrigsminister som nybygger, der bliver skalperet for sin paryk.

Nu følger prøver på Goldschmidts *Kjærlighedshistorier fra mange Lande*, indledningen og fire af de 14 fortællinger i samlingen, hvor han blander genrerne og strækker sig vidt for både at fastholde sin filosofi og betjene sit voksende publikum, der kræver lykkelige eller rørende kærlighedshistorier, som Goldschmidt var leveringsdygtig i, fra *Tømmerpladsen* til *Guds Engel fra Rørvig*.

Stadig gælder det at »Kjærligheden er en Lidenskab, der tiltager ved Hindringer«, som det hedder i *Den polske Kongesøn* (s. 202), og følgelig at døden er den højeste bekræftelse på kærligheden, som i *Paolo og Giovanna* eller at kærligheden trodser den visse død, som i *Guds Engel fra Rørvig*. En undtagelse udgør *Fuglen, der sang*, hvor Goldschmidt vender bjergtagelsesmotivet om: her er det kærligheden til Guds visdom, der slår den lykkelige elsker ud af kurs, lige som hans kærlighed stod for at skulle fuldbyrdes.

Vi nærmer os finalen. De to store fortællinger der resterer, har begge Simon Levi som hovedskikkelse, en figur Goldschmidt havde lanceret i sin roman *Ravnen* og nu fortsatte som en tilsyneladende virkelig figur, først i *Maser*, der nok er Goldschmidts mest fuldendte novelle, og til sidst i *Levi og Ibal*, hvor Goldschmidt kan bruge den lille mand til en sidste udfoldelse af romantikkens verden spændt ud mellem den jødiske realitetssans og den ny ateistiske realisme. Den tekst er ikke så meget novelle, snarere et platonsk symposium, hvor handlingen er et tyndt alibi for idé-diskussioner og kerne-sentenser, som den for Goldschmidt fundamentale definition at »Romantik er nok Sans for to Verdener« (s. 272).

Samlingens slutvignet er, som indledningen, en jødisk historie, endnu kortere end den, endnu mere af en gådefuld lignelse. Ringen er sluttet. Udvalget af Goldschmidts noveller og andre fortællinger ender og begynder som hans liv, i det jødiske.

312

7. Tekstgrundlag

En del af Goldschmidts noveller og andre fortællinger er udgivet flere gange i hans levetid, med små variationer, jvf. som et eksempel *Tømmerpladsens* udgivelseshistorie under tre forskellige titler (se afsnit 4 foran og indledning til noter nedenfor). Han moderniserede sin retskrivning i løbet af sit lange forfatterliv, bl.a. fjernede han dobbelt vokal og ændrede i til j i diftong. Ændringerne kan følges i denne udgave, det hedder 'Huus' i debuthistorien (s. 151), men 'Hus' senere (s. 27); det hedder 'Fejl' i den sene tekst (s. 8), men 'Feil' i den tidligere (s. 15).

De ændringer indgik i retskrivningskomiteens forslag af 21.6. 1869. Goldschmidt havde som medlem af komiteen selv været med til at stille forslaget. Alligevel holdt han sig i *Avrohmche Nattergal*, der udkom hele to år senere, stadig i vid udstrækning (men ikke helt) til de gammeldags former. Hvor bevidst han var om retskrivning fremgår af, at han i en efterskrift til den bog følte behov for at forklare misforholdet mellem egne ortografiske ord og gerninger. Forklaringen skulle være et hensyn til forlaget, formentlig hensynet til ensartetheden i dets Goldschmidt-lager.

Mange af novellerne og de andre fortællinger i det foreliggende udvalg (men ikke alle) har optrådt i de to mest omfattende Goldschmidt-udgaver, *Poetiske Skrifter udgivne af hans Søn* bd. 1-8, 1896-98, (kortprosaen står i bd. 2, 6, 7 og 8) og *Meir Goldschmidt i Folkeudgave*. Udvalget og Tekstrevisjonen af Julius Salomon, bd. 1-8, 1908-10 (kortprosaen står her i bd. 1, 4, 5, 7 og 8), begge forlaget Gyldendal. Ingen af de to udgaver meddeler oplysninger om tekstgrundlaget for fortællingerne. I dem begge er teksterne ortografisk let moderniserede. Ingen af dem oplyser noget om principper for rettelserne.

Grundlaget for nærværende udgave er uden undtagelse første udgave i (Goldschmidts egen) bogform af hver enkelt tekst.

Alle forklarende fodnoter trykt i forbindelse med teksterne foran er Goldschmidts egne. Nærværende udgivers noter er trykt bagest i bindet.

Tekstgrundlagenes retskrivning er overalt respekteret. Heller ikke 313 inden for den enkelte tekst er variationer fjernet, hvis det har været muligt at se et meningsfuldt grundlag for dem. Eksempelvis bruger Goldschmidt i en og samme fortælling ordet 'Væsel' i både fælles- og intetkøn. 'En Væsel' var rigsdansk, 'et Væsel' især dialektalt. Begge former fandtes altså, og variationen mellem dem er derfor ikke ophævet, selv om teoretisk den ene kunne være en trykfejl.

Stiltiende rettelser er kun foretaget af åbenlyse trykfejl, hvorved forstås afvigelser fra Goldschmidts

Øvrige skrivemåde som det ikke har været muligt at optænke nogen anden tolkning af, og som udgiveren ikke meningsfuldt har kunnet finde mere end én måde at rette på.

De rettelser der derudover er foretaget, er følgende:

s. 19, l.24:

Kbhvn. < Kbhvn

s. 41, l.12:

The Vicar < *the vicar*

s. 59, l.17:

Afskrabning < Abskrabning

s. 160, l.29:

O.J.s < O.J s

s. 258, l.11:

de < De

s. 263, l.15:

romantisk < Romantisk

s. 264, l.24:

Anden < anden

8. Litteraturliste

(Et efternavn efterfulgt af et årstal i Efterskriften foran henviser til det værk som står anført i listen nedenfor ud for det pågældende forfatternavn og årstal)

Andersen, Vilhelm, »Bjergtagen. Et Motiv hos Goldschmidt«, i: *Edda* 1, 1914, s. 75-87.

Baggesen, Søren, *Den blicherske Novelle*, Gyldendal 1965.

Brandes, Georg, »Meir Goldschmidt«, i: *Danske Personligheder, Samlede Skrifter*, bd. 2, 1899, s. 447-68.

Bredsdorff, Thomas, »Struktur og retorik i den klassiske novelle«, i: *Danske Studier* 1994 (under trykning).

Brøndsted, Mogens, *Meir Goldschmidt*, Gyldendals Uglebøger 1965.

Brøndsted, Mogens, *Goldschmidts Fortællekunst*, Gyldendal 1967.

Dreier, Frederik, M. A. *Goldschmidt, et Litteraturbillede*, Eget Forlag 1852.

314

Egebak, Jørgen, »Alting og forstanden«, i *Analyser af dansk kortprosa*, bd. 1, Borgen 1971, s. 204-25 (om *Bjergtagen*, I-II).

Goldschmidt, Meir, *Livs Erindringer og Resultater* I-II, udg. Morten Borup, Rosenkilde og Bagger, 1965.

Goldschmidt, Meir, *Breve fra og til Meir Goldschmidt*, udg. Morten Borup, bd. 1-3, Rosenkilde og Bagger 1963.

Kyrre, Hans, *M. Goldschmidt*, bd. 1-2, H. Hagerup, 1919.

Goldschmidt, M. A., *Noveller og andre fortællinger*, 1994

Ober, Kenneth H., *Meir Goldschmidt*, Twayne's World Authors Series 414, Boston 1976.

Rubow, Paul V., *Goldschmidt og Nemesis*, Det kgl. danske Videnskabernes Selskab, *Historisk-filosofiske Meddelelser* 42:5, Munksgaard 1968.

Søholm, Ejgil, »Goldschmidts to jyske fortællinger«, i: *Danske Studier* 1968, s. 27-59 (heri om *Den Vægelsindede paa Graahede*).

Søholm, Ejgil, »Goldschmidts brevroman. Nogle bemærkninger til værkets efterskrift«, i: *Danske Studier* 1972, s. 122-25 (om *Breve fra Choleratiden*).

Sørensen, Knud, *Goldschmidt - en fortrolig fremmed*, Risskov 1985.

Wentzel, Knud, *Fremmed indflydelse på Meir Goldschmidts forfatterskab*, udgivet guldmedaljeafh., Kbh. Universitets arkiv 1966.

Wentzel, Knud, *Udvikling og påvirkning. Goldschmidts vej fra korsar til skriftklog*, i: *Kritik* nr 10, Gyldendal 1969, s. 52-89.

315

Noter

For hver tekst oplyses først tekstgrundlaget, nemlig første udgave på dansk i bogform fra Goldschmidts egen hånd. Så anføres andre udgaver fra Goldschmidts levetid (dvs. inden 1887) samt eventuelle væsentlige afvigelser mellem dem og trykgrundlaget. Derefter følger udgiverens noter til teksten. De forklaringer, der står som fodnoter i selve bogens tekst, er Goldschmidts egne.

Mendel Hertz

Efter *Fortællinger og Virkelighedsbilleder. Ny Samling* 1883, s. 269-283.

7

Mikkelbryggersgade: sidegade i det indre Kbh., lidt ussel, hvilket f.eks. fremgår af at den havde rendesten midt i gaden til forholdsvis sent (1850). - *tarvelig(t)*: beskeden. - *Fredag Aften*: den ugentlige jød. helligdag, sabbat, går fra fredag aften til lørdag aften. - *plettert(e)*: betegnelse for mindre ædelt metal overtrukket med ædelt, især sølv. - *Potpourri(-Krukke)*: tørrede, duftende blomsterblade. - *haver andensteds hjemme*: citat fra første strofe af indledningsdigtet til Steen Steensen Blichers *Trækfuglene* (1838): »Sig nærmer Tiden, da jeg maa væk, / Jeg hører Vinterens Stemme; / Thi ogsaa jeg er kun her paa Træk, / Og haver andensteds hjemme.« - *formedelst*: på grund af.

8

(*Danmarks*) *første (Skomager)*: bedste. - *for (Spejlet)*: foran. - *Arken*: Noahs ark, hvor dyrene blev reddet fra Syndfloden, 1. Mos., 6. - *Bjerget Nebo (...)*: »Gå op på (...) Nebobjerget (...) og se ud over Kana'an, som jeg vil give israelitterne til ejendom. Du skal dø på det bjerg (...) ligesom din bror Aron (...), fordi I var troløse mod mig blandt israelitterne«, 5. Mos. 33,49-51.

9

General Bertrands Afskedssang: B. var en fr. general, der ledsagede den styrtede kejser Napoleon i hans fangenskab på St. Helena fra 1815 og indtil hans død 1821. Der hentydes til en anonym vise, som forherliger B.s trofasthed. Visen, hvis førstelinie lyder: »Dig, elskte Frankrig! mit Farvel jeg byder«, lader generalen tale i de første fire strofer. I anden halvdel af 1. strofe siger han: »Napoleon! din Stjerne monne dale, / O, større Helt var ei paa Jordan født; / Jeg stod hos dig i gyldne Keisersale, / Jeg deler tro din Kummer og din Nød.« I

316 de to sidste strofer omtales den trofaste general i tredje person. Sidste strofe slutter sådan: »Men om hans Troskab Saga høit skal tale, / O, Bertrand! ja din Skjæbne dog var sød: / Du stod hos ham i gyldne Keisersale, / Du var din Keiser tro indtil hans Død.« Efter *Visebog for Hvermand*, 2. bd., udg. af Julius Strandberg, Kbh. 1862. Iflg. mdtl. tradition blev visen sunget på Weyses melodi til »Der er et land, dets sted er højt mod norden«. At visen var populær i tiden ses bl.a. af Herman Bangs hentydning til den i en markedsscene i *Ved Vejen* (1886): »Man hørte ikke Ørenlyd for den ranglede Masse-morderske og et Par Lirekasser, som blandede General Bertrands Afskedskvad sørgeligt med Ajaxernes Duet« (*Værker i Mindeudgave I*, 1920,74f). - *inderlig*: indvendig, i sit indre. - *Axel og Valborg*: kærlighedstragedie (1810) af Adam Oehlenschläger, der forherliger trofasthed. Citaterne følger den reviderede udg. (1842). Første citat er ordret fra den scene i 1. akt, hvor den hjemvendte Axel genser Valborg. Andet citat er fra Axels næste replik i samme scene, idet Mendel dog ændrer ordlyden fra: »Hvor hun er bleven deilig! Hendes Aasyn / Er kun det samme.« Tredie citat er atter ordret, Valborgs to sidste replikker i 4. akt stykket sammen. - *brød (...) sig ikke om*: var ligeglad med. - *sysselet*: optaget.

10

Salome (...) Fredrikke: det jød. og det da. navn rummer samme rod, ordet 'fred'. - *Karoline-Skolen*: jød. privatskole for piger. - *orthodox*: rettroende og opsat på at følge reglerne.

11

Purim: jød. fastelavn, med udgangspunkt i begivenheder beskrevet i Esters Bog 9,20-32. I sine memoirer skildrer Goldschmidt purim: »Saaledes stod hos min Bedstemoder Purim-Aften et stort dækket Bord, med Hovedretterne Kalkuner og Butterkuchen, hvor enhver af de Maskerede, som indfandt sig, kunde tage Plads. Paa Gaden saaes en lang Række af Vogne, hvori de Maskerede kom, og Folk stode i Masser og saa til.« (*Livs Erindringer og Resultater I*, udg. M. Borup, 1965, s. 67). - *Haman*: persisk minister, der forfulgte jøder, men selv blev hængt i den galge han havde tiltænkt en af dem, Esters Bog 9,24f. - *tør*: må. - *Butterkuchen*: kostbar og velsmagende jød. smørkage.

12

Fodposten: gående post til indenbys postbesørgelse. - *som Jakob til sin Rachel*: en af de dybeste forelæggelser Biblen kan opvise, 1. Mos., 29.

Breve fra Choleratiden, indeholdende en lille Begivenhed

Efter selvstændig bogudgave med denne titel, 1865. Ny udgave med ny titel *En Roman i Breve. Anden Udgave af Breve fra Choleratiden*, 1867. I selve teksten har udg. ikke fundet ændringer.

317

14

Choleratiden: betegnelse for den sidste og største koleraepidemi der ramte Kbh. 1853. - *Diesen Kuss der ganzen Welt*: ty.: Dette kys fra hele verden, citat fra Friedrich Schillers digt »An die Freude« (1785). - *Justitsraad*: titel der rangerer i 4. el. 5. ud af 9 rangklasser.

15

Stillingsmænd: betalte stedfortrædere. - *coup-de-tête*: fr.: pludseligt indfald. - *coup-d'estomac*: et fr. ord Goldschmidt har dannet efter det foregående: pludseligt anfald (af et maveonde). - *ubillig(t)*: urimelig.

16

Cultusministeriet: fra 1848 til 1916 betegnelse for kirke- og undervisningsministeriet. - *Musens ægte Søn*: en sand søn af den muse, der står for digtekunsten, dvs. en ægte digter.

17

uagtet: på trods af. - *bruge sit Pund*: anvende sit talent, jf. Luk. 19,12-27. - *solche Käuze muss es auch geben*: ty.: den slags særlinge skal der også være plads til, let ændret citat fra Goethe (1749-1832): *Faust I*, I.3483: »Es muss auch solche Käuze geben«. - *Coburg*: ty. fyrstefamilie, hvorfra f.eks. den eng. dronning Victorias mor kom. - *Kammerraad*: titel, der rangerer i 6. el. 7. af 9 rangklasser. - *Sving*: energi. - *Fadebur*:

spisekammer. - *Rdl.*: rigsdaler. Det da. møntsystem på fortællingernes tid er 1 rigs(bank)daler = 6 mark; 1 mark = 16 skilling. I 1875 afløses det af det nuværende med omregningen 1 rigsdaler = 2 kroner.

19

formelde (...) *min Compliment*: overbringe min ærbødige hilsen.

20

centnertung: med en vægt af hundrede pund, dvs. enormt tung. - *Assessor(ens)*: dommer.

21

Carl den Store (742-814): fr. konge og rom. kejser. - *Eginhard*: Einhard (ca. 770-840) indtog en høj post som krønikeskriver hos og udsending for Karl den Store. - *Emma*: gift med Einhard og ifølge en sen (og usandsynlig) overlevering uægte datter af Karl den Store. - *Carolus Magnus*: lat. Karl den Store. - *Roland(s Død)*: den berømteste helt i Karl den Stores hær, om hvis død *Rolandskvadet* beretter. - *Knud den Store* (ca. 1000-1035): konge af Danmark og af England, erobret 1013. - *desl.*: deslige, lignende.

22

Piquant: pirrende. - *svare(r) Regning*: give udbytte. - *Rdl.*: se n.t.s. 17. - *ß*: skilling, se n.t.s. 17.

23

Billighed: rimelighed, retfærdighed. - *Ap(p)lomb*: (selv)sikkerhed. - *Enesteskilling(er)*: enskillingmønt. - *Caroli Magni*: genitivform, dvs. Karl den Stores. - *Niobe(s Børn)*: - mytisk dronning i Theben, der pralede sådan af sine 14 børn over for Leto, der kun havde to, til gengæld med Zeus som far, så de to dræbte de 14 som hævnakt mod Niobe. - *Frederikstads Beleiring*: begivenhed (1716) under Den Store Nordiske Krig (1709-1720), hvor svenskekongen Karl den 12. måtte opgive at indtage den belejrede by. - *aabenbart*: åbenlyst.

318

24

Pestilens: pest. - *Funke(r)*: gnist. - *om og*: om så også. - *milevidt*: i miles omkreds.

25

Permission: orlov. - *Comosøen*: rekreationssted i Norditalien.

26

gjække(nde): spøge. - *Secundant*: vidne, medhjælper.

27

der maa være Kugleform til: der må følge en støbeform til kugler med. - *betræffende*: i henseende til.

28

Fidibus: sammenfoldet papir til at tænde tobak med. - *incommensurable*: ikke rimende med. - *Inquisition*: undersøgelse. - *Krisis*: gr. grundform af ordet 'krise'.

29

Jus: jura. - *Cultusministerium*: se n.t.s. 16. - *Bulwer*: Edward Bulwer Lytton (1803-1873), eng. forfatter af populære romaner.

30

Heros: helt.

32

Ecarté: topersoners kortspil.

33

Klampenborg: udflugtsmål, bl.a. pga. badeanstalten, oprettet i 1845. - *Dr. Hornemann*: Emil H. (1810-1890) da. læge, advarede mod koleraepidemiens komme og spillede en fremtrædende rolle i dens

bekæmpelse. - *Soiré(er)*: aftenselskab med (kunstnerisk) underholdning. - *Insolens*: uforskammethed.

34

Buckskin: fint hjorte- eller gedeskind; også om kraftigt uldent klæde. - *Eggen om Akademiet*: den fine og dannede del af byen. - *Læderstræde*: gade i det indre Kbh. af de mindre fine: her var varetilkørsel og bagindgang til Strøgets finere huse. - *Coopers »Bøddelen i Bern«*: J. F. Cooper (1789-1851), am. forf., i eftertiden især kendt for sine romaner om blegansigternes møde med indianerne, bl.a. *Den sidste Mohikaner*. I samtiden tillige elsket for et uhyre omfattende og alsidigt underholdnings-forfatterskab. Om hans popularitet i Danmark vidner *Samlede Skrifter* udsendt i 209 hefter 1831-1861. *Bøddelen i Bern, eller L'Abbaye des Vignerons*, oversat af I. Levin, udkom i København 1834. *Colonisterne eller Susqvehannas Vilde*, oversat af A.C. Clausen, udkom i København 1828, se s. 187.

35

sympathetisk: medfølelse. - *Æolusharpe*: vindharpe; et strengeinstrument, som vinden får til at spille (Æolus: i gr. mytologi vindenes gud). - *tage Seddel*: købe lodseddel.

36

Fjerdingvei: en kvart da. mil, 1,9 km. - *en skøn Sjæls Bekendelser*: titlen på et afsnit af Johann Wolfgang Goethes roman *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1796), »Bekendnisse einer schönen Seele«, hvori en adelsfrøken beretter om sit liv.

37

Pas: trin. - *Belzebub*: djævelen. - *Boccacios Noveller*: de hundrede noveller i samlingen *Decameron* (1348-53) af den ital. forf. Giovanni Boccaccio (1313-1375) foregives at være fortalt på ti dage af ti fortællere, der under en pestepidemi i 1348 var flygtet ud til slottet Palmeria uden for Firenze. - *Kogsalt-Theorien*: den (ikke forkerte) teori at kolera kan behandles med saltopløsninger.

319

38

der staar skrevet: I ere Verdens Salt: Matt. 5,13. - *Axiom(er)*: grundsætning.

39

Minutskud: (salut)skud, der affyres med et minuts mellemrum. - *Hvitfeldt*: Ivar Huitfeldt (1665-1710), no.-da. søofficer. Hentydningen må gælde hans manøvre under slaget i Køge Bugt 1710. Han fastholdt den sv. fjende på ét sted, hvorved hans skib gik til, og han selv omkom, men han fik reddet sine landsmænd på de andre skibe.

40

Knapost(e): kærnemælksost tilsat salt og kommen. - *Melkalk*: læsket kalk i pulverform. - *Berlingske(s)*: *Berlingske Tidende* (1749ff). - *Opløsningen*: forklaringen.

41

The Vicar of Wakefield: Præsten i Wakefield, roman (1766, da. 1839) af den eng. forf. Oliver Goldsmith (1728-1774). - *den Stumme i Portici*: titel på opera (1828), også kendt som *Masaniello*, af den fr. komponist Daniel François Auber (1782-1871), med tekst af Eugène Scribe (1791-1861), den opera Goldschmidt hyppigst henviser til i sine fortællinger. Dens sentimentale historie opmuntrer til nationalt oprør mod en brutal besættelsesmagt og forener altså følelser og politik. - *huld(e)*: trofast. - *Kometen*: der dukkede en komet op i koleraåret 1853, som mange overtroiske mennesker bagefter tog for et varsel om den kommende epidemi.

42

handler (...) sørger (...): handl! sørg! (bydemåde i flertal).

44

at jeg jo: at jeg ikke.

45

Vessel: Johan Herman Wessel (1742-1785), da.-no. forf. til bl.a. mange drikkeviser. Også kendt for sit

noget alkoholiske levned, om hvilket der gik anekdoter. - *Minutskud*: se n.t.s. 39.

46

Codille (...) alle 5: særlige kombinationer i kortspillet l'hombre. - *Skandse(n)*: øverste agterdæk. - *Stillingsmand*: se n.t.s. 15.

47

de trojanske Helte: heltene fra Troja, som skildret i den gr. oldtidsdigter Homers *Iliaden*.

49

huld(e): nådig.

50

Eau de Cologne: en tynd parfume.

51

Hrolf Krakes Saga: isl. saga, der bl.a. beretter om den da. kongeslægt Skjoldungerne og deres liv i Lejre på Sjælland. - *Tyrfing(-Natur)*: et sværd i den nord. mytologi, på hvilket der hviler den forbandelse, at hver gang det bliver draget, skal det volde et menneskes død.

52

Hottur: da. Høtt, en fattig fiskerdreng, der bliver drillet som her beskrevet af Rolf Krakes kæmper, men reddet af kæmperen Bjarke. - *Knoklerne*: knoglerne. - *Hjalte*: Høtts nye navn efter at han af Bjarke er blevet ophøjet til kæmpestatus. - *tarvelig*: beskeden.

53

Hank: holdepunkt.

54

Etatsraads- og Conferensraadstitlen: titler i 3. og 2. af 9 rangklasser. - *Tarvelighed (en)*: beskedne omstændigheder.

320

55

give (...) paa Haanden: yde en udbetaling. - *Amorin*: rom. navn for lille kærlighedsgud med vinger, sendebud for elskovstanker.

57

Hexebog: bog med trylleformularer og andre anvisninger på heksekunst. - *Forordn. 8de April 1851*: forordning af 8. april 1851. Lovens indhold, datoen for dens udstedelse, kommissionens størrelse og navnet på dens folketingsvalgte medlem, venstremanden B. Christensen (men dog ikke de to øvrige), er i overensstemmelse med de historiske kilder. Et eksempel på, hvordan Goldschmidt bruger den slags detaljer til at befæste den dokumentariske illusion. - *Pæan*: antik gr. hymne til guderne.

58

Genremaleri: maleri, der forestiller scener af det daglige liv. - *Mini*: mondænt konditori på hjørnet af Ll. Kongensgade og Kgs. Nytorv, fra 1856 overtaget af, og omdøbt til, Stephan à Porta.

60

Storartet: storslået. - *Byen hedder Snærpe (...)*: da. ordsprog brugt om omtrentlig viden (*Danmarks gamle Ordsprog* udg. af DSL, V, 288 (1981)).

61

(...) Røg af en Brand (...): da. ordsprog brugt om forbindelsen mellem et symptom og dets årsag (jf. *Danmarks gamle Ordsprog* 1:1, 972 (1979)).

63

billig(e): rimelig, berettiget.

65

Lykkens Pamphilius: heldig person.

67

Mil: 7,6 km. - *Bolster*: (dyne)vår, det stof dynen er syet af.

68

Pelham: Goldschmidt kan tænke på Thomas Pelham (1693-1768), eng. politiker, kendt for sin evne til at overtale sine vælgere til at vælge sig, også ved hjælp af smisk og bestikkelse. - 1848: det år den slesvigske Treårskrig brød ud.

69

vakker: smuk.

70

Russiaduck(s Frakke): russia-dug, et særligt eng. lærred, der er efterligning af et russ. forbillede. - *Nord og Syd*: tidsskrift Goldschmidt udgav 1847-1859. - *ikke bryde (Dem) om*: ignorere. - *hint irritabile genus*: den irritable type.

71

Fjerdingvei: 1,9 km. - *Hulemose (...)* *Vintersbølle*: lokaliteter ø. for Vordingborg. - *Bleg(en)*: eng, der er udlagt til blegeplads for tøj.

72

gravitetisk: alvorlig. - *desl.:* deslige, lignende. - *tarvelig(e)*: beskeden.

73

Nyde skal Du ei (...): omtrentligt citat af 2. strofe af digt af Carl Bagger (1807-1846), »Nornen ved Sværmerens Vugge« (1836): »Digterbarn! det er Du jo, / Nyde skal Du ei paa Jorden, / Evig er det fastsat vorden: / Du skal see fra Drømmens Bro.« - *Knebelsbart*: overskæg. - *Cavalier*: gentleman.

74

skjæppevis: i store mængder. - *blødsødne*: blødkogte. - *Mjød*: alkoholisk drik baseret på gæret honning. - *Montepulciano (...)* *Montefiascone (...)* *Granita*: ital. vine med godt ry.

75

Bistader, ægte Djerzonske: Johan Dzierzcion, ty. præst, der omkr. 1850 opfandt en metode til at udtage tavler enkeltvis af bistader, en forbedring af honningproduktionen, der hurtigt bredte sig, som bevidnet af en bogtitel som A. Brun: *Anviisning til Biavl efter Dzierzons Metode* (1860). - *trois sont trop pour l'amour*: fr.: tre er for mange til kærlighed. - *cinque*: fr.: fem. - *Toast*: eng.: skål.

76

et daarligt Subject: en skidt person.

77

Arvingen: titlen på Goldschmidts roman udsendt samme år som denne, 1865.

Den Vægelsindede paa Graahede

»Modellen var den musikalske og omsværmede Kirsten Graa, som efter at have haft en hel række bejlere var blevet gift 1861 i Thorning med gårdmandssønnen Jens Uhrmager,« mener Mogens Brøndsted (i *Goldschmidts Fortællekunst*, 1967, s. 312 med kildehenvisning). Tage Kaarsted opterer for en Hanne Christensen som model (i *Godt klaret, Sofie!*, 12 historiske fortællinger, u.st. 1993, kapitlet »Når bønder elsker«, s. 102-112). Denne kvinde blev gift med en bonde, dernæst forelsket i naboen, der var skolelærer, forlod mand og børn til fordel for skolelæreren, men flyttede siden tilbage til bonden. Tage Kaarsted kommenterer: »Hvilket vægelsind. Og »Den Vægelsindede paa Graahede« er just titlen på M.A. Goldschmidts roman fra 1867,« (s. 110). Ud over erotisk antændelighed anfører han ikke andre ligheder mellem »modellen«s historie og romanen end at skolelæreren, der får Hanne, hedder Stoye ligesom den skuespiller der ikke får Karen. Så er der bedre overensstemmelse mellem Hanne Christensens historie og en Goldschmidt beretter på seks linier i *En Hedereise i Viborg-Eggen*, en rejseberetning fra samme år, citeret hos Kaarsted s. 110.

Om sin egen opfattelse af modellens betydning for hans fortællekunst, altså om »hvorledes Noveller blive til i en Forfatters Hjerne«, har Goldschmidt udtalt sig principielt i anledning af *Avrohmche Nattergal*, se indledningen til noter til denne novelle nedenfor.

78

Thorning: ca. 25 km s. for Viborg. De fleste af de øvrige nævnte lokaliteter findes på denne egn. - *Svend Grathes Capel*: Grathe Hede s. f. Viborg er opkaldt efter kong Svend d. 3. Grathe, der blev dræbt her 1157 efter sit nederlag til Valdemar den Store. På stedet hvor han faldt blev opført et (senere nedrevet) kapel. - *Alen*: 63 cm. - *Vaaningshuset*: stuehuset, den del af en gård, der bruges til bolig.

79

Mark: se n.t.s.22.

322

80

Kongeslagsdiget: Kong Knaps Dige eller Bækkemarksdiget på Gråhede, hvor traditionen hævder, at slaget mellem de to konger fandt sted, iflg. Trap, *Danmark VII,I,1962,444*.

82

a: jeg (jysk). - *it (...)* *itte*: ikke (jysk). - *Laust Skalle*: pseudonym for N. Andersen (1794-1852), skolelærer og kirkesanger, forfatter til *Faaklaaring aa Beskryuels øuer et faalæ villelæ Gild (...)*, Randers 1835. - *Han seier (...)*: Goldschmidt citerer lidt frit vers 21-24 af det nævnte digt, som lyder: »Han seiæ reelænok Jeg te sæ sjel, / aa Hi 'et, de ka dæ jo Ingen; / men diæ haa Taavelæhied sit Spil; / han æ faa ukynnæ aa Tingen.« Situationen er den at digtets jeg forsvarer degnen. Spørgsmålet til diskussion er om degnen er blæret. Det mener visse, for han siger »seks« i stedet for »seis«, og »Han siger rigtignok Jeg til sig selv, / og det er der ingen der synes om, / men dér er det dumhed, der er på spil: / han er for ukyndig om sagen,« dvs. det jy. sprog.

83

strunk: stolt, stædig. - *Kratspil*: skovfest. - *Restaurateur*: 1) istandsætter, 2) vært(shusholder).

84

lod: så ud til.

85

drikke Lidkjøb: bekræfte en handel ved indtagelse af en drik. - *Daler*: se n.t.s. 22. - *Licentia poetica*: digterisk frihed. - *knøv(este)*: flink, god.

86

pleie van: pleje. - *Fagotbrænde*: ukløvet brænde.

87

Bilæggerovn: kakkelovn med indfyring fra et andet lokale end det, som skal opvarmes. - *Brystsyge*: lungetuberkulose.

89

Skalk(en): drillepind. - *Bødker*: håndværker der laver tønder og kar. - *David*: isr. konge, der som lille, spinkel knægt overmandede kæmpen Goliath, 1. Sam., 17. - *siger Blicher*: i novellen *Præsten i Thorning* (1824).

90

Stenrevl: aflang forhøjning i landskabet, også kaldet en ås, der består af sten. - *Skræ*: landsby NV for Torning.

91

Ahlhedens Colonier: alhedens kolonier blev grundlagt i 1759 og befolket af de såkaldte kartoffeltyskere, der skulle stå for hedens opdyrkning. - *Krammarked*: marked for varer, modsat kvægmarked. - *Klampenborg*: se n.t.s. 33. - *de elysæiske Marker i Paris*: Champs-Élysées, det mondæne pariserkvarter, var endnu op i 1800-tallet et landligt, ubeboet område, hvor man kunne tage på udflugt som til *Boulogneskoven*. - *mergle(de)*: gøde med mergel, dvs. kalkholdig lerjord.

92

Kramklæde: købt stof, modsat hjemmelavet. - *Jagtjunker(en)*: titel i 6. af 9 rangklasser. - *Fortrav(ene)*: fortrop.

93

vanhelde(de): skæmme. - *Colonist(erne)*: kartoffeltysker, se n.t.s. 90.

94

recommandere(de): anbefale. - *Kammerjunker*: titel i 4. af 9 rangklasser. 323 - *Skiftetid*: 1. maj og 1. november, de datoer, hvor tjenestefolk skiftede ansættelse.

95

Session: møde, hvor soldater udtages. - *Rdl.*: se n.t.s. 22.

96

i Abrahams Skjød: i himmelsk salighed. - *Ungnød*: ungkreatur.

97

Vaaningshuset: se n.t.s.78. - *Særk*: skjorte eller undertrøje.

99

grundskikkelig(t): helt igennem pæn.

100

skikkelig: pæn.

101

Førsteprædiken: formiddagsgudstjeneste, i et pastorat med flere kirker. - *Manglestok(ke)*: rundstok til rulning af tøj efter vask.

102

Skjødskind(et): skindforklæde. - *prate(de)*: snakke. - *Kritte*: kløe; sammensætningen 'død og kritte' er en mild ed, på linie med 'død og pine'.

103

knye: protestere.

104

Klubben: det hus hvor byens selskabelige foreninger samledes. - *Baldirecteur(en)*: balinspektør. - *complimentere(de)*: byde velkommen. - *Cotillon*: en selskabsdans med uddeling af gaver.

111

være(t) (...) god: elske.

112

være en Judas imod (...): forråde, jvf. Luk. 22,48. - *Spee*: hån.

113

Aftægtscontract(en): aftale om livsvarig kost og logi, som den, der afstår en ejendom, træffer med den ny ejer, hyppigt sin arving.

114

Herredsfogden: dommer og politimester i samme person.

115

skæmme(de) sig: miste sit sunde udseende.

116

Dunst(er): tåge. - *Fjæl(Ier)*: bræt. - *Tørveskrue*: stak af tørv, der er sat til tørre. - *soret*: svoret.

117

betænkte: overvejede. - *Brevtaske*: tegnebog.

118

rimeligvis: sandsynligvis. - *Prosit*: lat.: held og lykke! Velbekomme! - *Vivat*: lat.: leve! - *Tarvelighed*: nøjsomhed.

119

Prinds Wiljelm: (1787-1867), søn af arveprins Frederik, fra 1815 kommandør for 2. jyske infanteriregiment. - *Praat*: snak.

120

Tollekniv(en): dolk. - *gram(mere)*: vred, forbitret.

Avrohmche Nattergal

Efter selvstændig bogudgave med denne titel, 1871. Som dreng så Goldschmidt *Tryllefløjten* på Det kongelige. Det var hans første teaterbesøg. Han kedede sig. »Men i Logen var dens Besidder, en jødisk Billetsjover ved navn Abraham eller Avrohmche med tilnavnet Schnorr, og endvidere sad der en smuk Pige i nedringet Kjole og med et grønt eller blaat Silketørklæde om Halsen. »Vil du have et Stykke Æble, min Dreng?« sagde hun med paafaldende smuk Stemme og delte et Æble 324 med mig. Over 40 Aar efter, i 1869, kørte jeg paa Jernbanen mellem Hannover og Kassel. Jeg var ene i Coupéen, det blev mørkt, jeg kunde ikke læse, og da jeg begyndte at kjede mig, søgte jeg efter Noget at fortælle mig selv; men intet Sammenhængende frembød sig. Paa en Station steg en ung Pige ind i en Coupé nær ved mig. Jeg kunde ikke se hende, men hørte hendes klare Stemme sige Farvel til dem, der havde fulgt hende. I samme Nu, ved Lyden af denne Stemme, sprang Logen, den unge Pige, Billetsjoveren frem i mit Sind og formede sig under deres hastige Fremtræden til Billeder jeg aldrig havde seet: den unge Pige blev til Emilie, Billetsjoveren blev Avrohmche Nattergal, der fik en Fader, en Fortid, Venner og en Skjæbne, og den hele Historie fik jeg fortalt og lært udenad, inden jeg kom til Kassel (rigtignok med Undtagelse af Slutningen, de syv sidste Sider, der give Fortællingen Mening og Symbolik; de toge et Aar). En bekjendt Læge her i Kjøbenhavn har oftere været ilav med mig for at faa Oplysning om, hvorledes Noveller blive til i en Forfatters Hjerne; her er nu i al Ubetydelighed et Exempel; men jeg troer rigtignok ikke, at det oplyser, eller overhoved at det, der bliver søgt, kan oplyses; thi endskjøndt Stof og Anledning er atomistisk tilstede i Sindet, bliver det Egenlige, den Magt, der samlende griber ind, skaber, giver Liv og Farve, lige skjult.« (*Livs Erindringer og Resultater* I, udg.

M. Borup, 1965, s. 74).

123

dum: stum. - *orthodox(e)*: rettroende. - *bene vixit (...)*: ændret citat fra den rom. digter Ovids (43 f.v.t. - 17 e.v.t.) *Tristia*, 3,4,25. - *Sabbatlysene*: lys der brænder helligdagen over.

124

Associé: medejer. - *rimeligt*: sandsynligt.

125

air: fornemt anstrøg. - *Pretension*: prætention, indbildskhed. - *Kaftan*: lang overklædning for mænd, især brugt af ortodokse jøder. - *Geschäft(et)*: ty.: forretning. - *virksom*: aktiv.

126

Meschuggàs: galskab.

127

Billetsjouer: billeshandler, der køber billetterne i bundter og sælger dem enkeltvis foran teatret.

128

Kavai: lang kappe med stor krave eller slag.

129

Mdm.: madam, fru. - *Kong Midas' Barber*: gr. sagn om kong Midas, der som en straf havde fået æselsører, men ville holde skammen hemmelig. Hans barber kunne ikke bare sig, men måtte fortælle hemmeligheden i det mindste til sivene. - *rimeligvis*: sandsynligvis. - *Firskilling*: se n.t.s. 22.

130

rare(e): køn, tiltalende. - *Felbereder*: garver.

132

Svend Dyrings Hus: romantisk folkevisetragedie (1837) af Henrik Hertz med musik af Henrik Rung. Citatet og scenen, de diskuterer s. 133, er fra stykkets slutning, hvor den ulykkeligt omgifte Svend Dyring får besøg af genfærdet af sin afdøde hustru af første, lykkelige ægteskab, Helvig. - *Den Stumme*: - se n.t.s. 41. - *Slummer-Arien*: 325 kulminationen af operaens mikstur af kærlighed og politik, begyndelsen af 4. akt, hvor Fenella, der er blevet forført og har fået tungen skåret ud, så hun ikke kan sladre, sover, mens hendes bror holder vagt, og hendes forfører, folkets undertrykker, nærmer sig, på flugt for det oprørske folk. - *Raptus*: (kortvarigt) anfald af begejstring.

133

justement: fr.: netop. - *Jeg vil gaae*: dvs. i teatret.

134

det stegte Æble (...) *ristet*: elskereren i *Svend Dyrings Hus*, ridder Stig, rister (dvs. indridser) runer i et æble for at kaste det i skødet på den, han elsker ugengældt. Efter folkevisetro er det et magisk middel, som vil vække modtagerens kærlighed til afsenderen. Fru Sass kender ikke denne brug af ordet 'riste' og opfatter det derfor som ensbetydende med 'stege'. - *Guldborg*: Svend Dyrings anden, onde hustru.

135

Jaconet(s Kjole): tyndt, blødt, storvævet bomuldsstof; gaze.

136

sympathetisk: indfølelse. - *Alle de smaa Billeder (...)*: fra visen »Agnete og Havmanden«, *Danmarks gamle Folkeviser*, nr. 38.

137

billig(t): passende.

139

Schema Jisroel: Hør, Israel! - *verschwärtzt(er)*: ty: formørket. - *endnu (Børn)*: endda, dvs. oven i købet. - *op med*: komme frem med, vedstå (offentligt). - *Prostitution(en)*: latterliggørelse.

140

Hundetand: hjørnetand.

141

Lærke: flad brændevinsflaske. - *Halvpægleglas*: glas, der rummer 1,2 dl. - *talmudisk Tale*: billedlig tale; dannet af ordet 'Talmud', betegnelse for samlingen af jød. traditionsstof efter 'Toraen', Mosebøgerne, og gennemsyret af billedlig tale. - *Oprørsscenen i »den Stumme«*: se n.t.s. 41.

142

Tvedragt: splittelse. - *besynderlig*: særlig.

144

betænke: overveje. - *forandre sig*: gifte sig.

148

Um Gottes willen: ty.: for Guds skyld!

149

verschwärtzte: se n.t.s. 139.

Tømmerpladsen

Efter Goldschmidts debutbog *Fortællinger* 1846, s. 26-55. Først trykt som *Min Onkels Tømmerplads* i P. L. Møllers årbog *Gæa* 1845, siden i *Flensborg Avis'* søndagstillæg (se efterskriften foran, afsnit 4), dernæst som selvstændig bog, *Spøgeriet paa Tømmerpladsen eller det uventede Bryllup* 1849, og endelig i *Fortællinger og Virkelighedsbilleder, ældre og nye I*, 1877. - Ændringerne undervejs er ubetydelige og tydeligt brugsorienterede. I avisudgaven, der er trykt i et meget lille format, 8x12 cm, brydes 326 historien op i flere mindre typografiske afsnit. I bogudgaven fra 1849, med en titel der henvender sig til et bredt publikum, bliver de tyske replikker i slutoptrinet oversat til dansk.

151

Bøger(ne): kassebøger.

152

faa(er): må.

153

Skandseklædning(en): ræling. - *Oxehoved*: tønde, der rummer ca. 240 l. - *Anker*: tønde, der rummer ca. 40 l.

154

Alen: 63 cm. - *(Stald)remisse(r)*: bygning til parkering af vogne.

155

Bulbider: stor bidsk hund.

156

Hirschfænger: lang jagtkniv. - *Adolph Meyer*: (i noten) det pseudonym, Goldschmidt brugte for denne bog.

157

Stangjern: stangformet støbejern.

158

bacchantisk: løssluppen.

160

Kong Midas' Barbeer: se n.t.s. 129.

163

Pluto: underverdens hersker i gr. mytologi. - *Split(ten)*: spalte på langs gennem spidsen af en fjerpen.

164

Skiftetid: se n.t.s. 94.

165

Landstreicher: ty.: landstryger. - *mit*: ty.: med. - *Pferd(erne)*: ty.: hest. - *lass uns gehen*: ty.: lad os gå. - *Hat's denn so'ne Eile*: ty.: haster det så meget. - *Forretning*: opgave.

Bjergtagen I og II

Efter *Smaa Fortællinger* (1868) s. 181-217.

167

Debelsborg: fiktiv herregård opkaldt efter landsbyen Debel på Fur. - *Furland*: ældre navn for Fur, »øen Fuur eller Furland, liggende i Limfjorden«, E. Pontoppidan, *Den danske Atlas IV*, 1768, 764.

168

mærkelig: som kan mærkes. - *døne(de)*: give en hul lyd fra sig; klinge af.

171

Fugl Phønix: sagnfugl, der med mellemrum bygger en rede, lader sig brænde op i den og genopstår fornyet af asken. - *(Intet, de) jo (kunne tale med hinanden om)*: (intet de) ikke (kunne ...).

172

Vraa: afkrog.

173

bisse(de): løbe vildt af sted, gå amok.

175

Stokværk: etage.

176

Aunsbjerg: herregård s. for Viborg.

177

Jevnlige: ligemand (både ental og flertal).

179

Virak: smiger.

180

gjækkende: bedragende.

327

En coopersk Roman

Efter *Blandede Skrifter* I, 1859, s. 3-10.

Første gang trykt i *Corsaren* Nr. 125, 10.2.1843. En sammenligning mellem de to versioner viser, hvordan Goldschmidt bearbejder den dagsaktuelle satire, i det følgende benævnt (1843), hen imod den endelige, mere holdbare bogversion, i det følgende benævnt (1859).

I (1843) figurerer en grev »Krabbe-Cariusus«, hvilket er det autentiske navn på den da. udenrigsminister der var trådt tilbage året før og døde to år efter. Det navn forsvinder i (1859) og erstattes af to figurer, »Hs. Exc. Udenrigsministeren« og den unge mand, der har lært sig de mest iøjnefaldende diplomatiske udenværker. Med dette figurpar koncentrerer Goldschmidt satiren om det tidløse motiv: dansk diplomatisk latterlighed. Hele afsnittet s. 185, l.8-33 er nyskrevet, med hat og pibe og storkors samt, ikke uvæsentligt, en snert til resten af danskerne, som er gode til at skyde skylden for deres nederlag på diplomaterne. I skyndingen glemmer Goldschmidt at palisaderne endnu ikke er opført på det tidspunkt hvor det indskudte foregår.

I (1843) optræder under indianerangrebet en ty. professor, der prøver at klare angriberne ved at læse højt for dem af Roms historie. Han udgår i (1859), så satiren kan koncentreres om danskerne og deres diplomater. Angrebet suppleres med et par fuldtræffere mod det da. politi og dets vakkelvorne ledelse, s. 187, l.15f og l.18f.

Resten af rettelserne består hovedsagelig i syntaktisk opblødning (»Ankomne til Amerikas Østkyst havde vi ...« bliver til »Strax efter Ankomsten (...) havde vi ...«), afskaffelse af fremmedord (»Gestalter« bliver til »Skikkelser«) og let ortografisk modernisering (»Huus« til »Hus«).

184

Corsaren: satirisk tidsskrift udgivet og redigeret af Goldschmidt 1840-1846. - *Politichef Kierulff*: Andreas Christian K. (1782-1846), i *Corsarens* tid chef for Københavns politi og hyppig skydeskive for Goldschmidts satire. - *Algren-Ussing*: Tage A.-U. (1797-1872), juridisk professor med hang til polemik og deltagelse i det offentlige liv. Af konservative anset for radikal, af radikale, herunder af Goldschmidt, for konservativ. - *skikkelig(t)*: respektabel.

185

Hvisaarsag: af hvilken grund, hvorfor. - *dreie en Voxnæse*: narre. - *(bleven) indkaldt*: (fået) udmærkelse til eksamen. Eksamenskarakterer meddeltes normalt på gangen uden for eksamenslokalet. Den kandidat, der fik udmærkelse eller 'præ', var det skik at 'kalde ind' i lokalet, så censor og lærer i fællesskab kunne meddele ham resultatet.

186

pakke jer: forsvinde. - *Tribut*: ydelse. - *stormodig(t)*: højmodig.

328

187

Høvedsmand(en): høvding. - *stridbar(e)*: våbenfør, i stand til at gå i krig. - *glubende*: vild, blodtørstig. -

»Vandcommissionen«

Efter *Blandede Skrifter I*, 1859, s. 126-29.

Første gang trykt i *Corsaren* Nr. 197, 21.6.1844. Forskellene mellem de to versioner er små. Men de vidner om målbevidst arbejde. Satiren skærpes ved at udtrykket dæmpes. Det aggressive: »hvad kommer det mig ved?« (1844) bliver til det bureaukratisk-afværgende »giv Tid« (1859), den voldsomme gestus at slå korsets tegn for sig (1844) bliver til det passivt-opgivende: »og dreiede Tommelfingrene om hinanden« (1859). Nyt i (1859) er Vandcommissionens eneste spagfærdige forsøg på et rationelt modargument: »Vort Vand er godt, naar det er kogt.«

189

Morpheus: søvnens gud. - *Kjøbenhavnsposten*: kritisk avis (1827-1856), der betonedede det sociale og som *Corsaren* var kritisk mod de dannede. - *omsider*: til sidst. - *endemisk(e) Sygdom(me)*: sygdom, der ikke breder sig uden for den gruppe eller egn, der har den, modsat epidemisk sygdom.

190

nullo negotio: lat.: uden besvær. - *William Burke*: irsk professionel kriminel (1792-1829), som gjorde sig det til en levevej at sælge lig (som han selv tilvejebragte) til anatomerne for £8-14. - *skikkelig(t)*: respektabel. - *Ole Kollerød*: da. møllersvend (1802-1840), der blev morder ved et tilfælde og halshugget til straf.

191

gaae (...) fra Concepterne: miste fatningen.

Fortælling om en Flue

Efter *Fortællinger* 1846, s. 293-300.

Fortælling om en Flue er en af ialt fire kortere fortællinger bundet sammen med en tynd tråd til rammefortællingen *En Maifest*. Historierne fortælles under en udflugt til Nordsjælland. *Fortælling om en Flue* berettes af en frafalden teolog. Goldschmidt har genoptrykt den selvstændigt, løsnet fra rammen, i *Fortællinger og Virkelighedsbilleder, ældre og nye I*, 1877.

193

sat: magelig og borgerlig. - *Siig, Landsmand (...)*: fra *Peder Paars* (1720) af Ludvig Holberg (1684-1754), 2. sang, v. 238-40. - *Skolemulct*: bøde for pjækkeri.

329

195

Inquisition: kirkelig domstol, der skal opspore og straffe kætteri. - *item*: samt.

En Dampskibstur

Kjærlighedshistorier fra mange Lande

Efter bog med denne titel, 1867, Indledning, s. 5-12, *Den polske Kongesøn*, s. 13-15, *Paolo og Giovanna*, s. 16-22, *Fuglen, der sang*, s. 85-97, *Guds Engel fra Rørvig*, s. 110-28. Bogen udkom i fuld udstrækning i ty. overs. Bremen, 1879.

De enkelte historier har ingen ramme ud over hvad der fremgår af indledningen, som er optrykt uforkortet her.

198

Verdensudstillingen i Paris: fandt sted i 1867, med Goldschmidts sans for aktualitet, det år bogen udkom. - *storartet*: storslået. - *Gasometer*: gasmåler. - *Smørkande*: smørkande (til smeltet smør) eller (her snarere) smørkrukke eller anden beholder til fast smør. - *Babels Taarn*: det tårn, menneskene ville bygge, som skulle nå ind i himlen. Gud forhindrede forehavendet ved at slå menneskene med babylonisk forvirring, så de ikke længere talte samme sprog, 1. Mos. 11,1-9.

199

Muselmænd: muslimer.

200

Backschisch: hindustani: drikkepenge. - *Nr. 1*: den der også i dette udvalg står som nr. 1, *Den polske Kongesøn*.

201

La Allah, laïl il Allah: arab.: der er kun én Gud, og det er Allah.

204

rimeligvis: sandsynligvis. - *Vesper*: (katolsk) aftenandagt. - *Sct. Cecilies Dag*: 22. november.

205

Høialtret: hovedalteret. - *Miskundhed*: barmhjertighed, overbærenhed.

206

Jerusalems Indtagelse: se nf., note om *Titus*. - *Erts*: malm. - *Zions Bjerg*: det bjerg i Jerusalem, hvorpå templet ligger. - *Rabbi*: jød. lovkyndig. - *Titus*: rom. kejser (39-81). Før han blev kejser, stod han i spidsen for det felttog, der i år 70 førte til Jerusalems ødelæggelse. - *Jabne*: landsby i Palæstina, gammeltestamentligt navn: Jabneh, gr. navn: Jamnia, i dag: Yibna, inde i landet, syd for Jaffa. - *Joppe*: Jaffa.

207

Cymbler: musikinstrumenter bestående af to metalplader, der bliver slået mod hinanden, bækkener. - *Doctores*: doktorer, dvs. de lærde.

208

Sekel: palæstinensisk møntenhed.

330

210

Hruppen: se Goldschmidts fodn.t.s. 207. - *Glasset søndertrådt*: jød. bryllupsskik. Der findes flere udlægninger af skikkens symbolske betydning, herunder at den skal minde om, at livets lyksalighed er endelig.

211

Sephiroth: i Kabbala (jød. mystik i middelalderen) betegnelse for Guds egenskaber, normalt ti. - *Metatron*: højststående engel i Kabbala. - *Adonai*: (omskrivning for) Gud.

212

Fjerdingvei: 1,9 km. - *en halv Mil*: 3,8 km. - *1807-14*: Den del af krigen med England, hvor den da. flåde var udleveret.

213

besynderlig: særlig. - *Alen*: 63 cm. - *Kaper*: et privat skib, der har myndighedernes autorisation (kaperbrev) til at deltage i krigshandlinger. - *Coffardiskib*: handelsskib. - *Prise*: beslaglagt skib. - *Generalmarch*: almindelig afmarch; også om signal hertil med tromme eller horn for at angive, at enhver soldat skal møde op i fuldt udstyr. - *Rødkjole(r)*: soldat fra landstyrkerne, der op til 1849 var iført rød uniform. - *Varde(n)*: udsigtspost. - *Batteriet*: skansen, dvs. den vold, hvorpå kanoner er opstillet, endnu bevaret i stednavnet Skansehage ved Rørvig. B. blev opført 1808.

214

vande(de): lande (i vand). - *Søbataille*: søslag. - *Etater(ne)*: gruppen af embedsmænd af en vis klasse. - *Barre*: grund. - *Fod*: 31 cm.

215

desl.: deslige, lignende. - *Insubordination(sfeil)*: ulydighed. - *Kaperbrev*: skriftlig bemyndigelse fra regeringen til at beslaglægge fjendens skibe, se også n.t.s. 213.

216

hemmeligt Ærinde (...) *franske Regering*: Danmark lå i krig med englænderne og havde følgelig et godt forhold til deres arvefjender franskmændene.

219

Christian d. 4des Tid: Chr. IV var konge 1588-1648.

Maser

Efter *Smaa Fortællinger* 1868, s. 5-64.

Den blev genoptrykt til og med 3. oplag, 1869. Der er ganske små sproglige ændringer fra 1. oplag, som »et Blund« i stedet for »en Blund« eller »Det« for »Dette«. Fortællingen blev med det samme oversat til sv. i en særudgave 1868, og sammen med samlingens øvrige noveller til ty. 1874. Begge oversættelser udelader (naturligvis) de indledende henvisninger til romanen fra året før og begynder »Simon Levi sad en Fredag Aften ...«.

222

Maser: tiende, eller kirkeafgift; se Goldschmidts egen forklaring s. 238. - *Ravnen*: titlen på den roman, hvori Goldschmidt året før havde introduceret figuren Simon Levi. Ferdinand Carøe (se s. 224) 331 er draget ud i verden for at gøre en uret god, der har ramt hans familie, forvoldt af en mand, der kalder sig Abraham Krog. I Brasilien kommer Ferdinand på sporet af synderen ved hjælp af en udvandret dansker, hr. Phillips eller Philpots, der kommer til at føle sig i gæld til Ferdinand Carøe, som redder hans liv. Også til Simon Levi står Philpots i gæld, fordi denne engang har lånt ham hele sin rørlige formue, 2 rigsdaler. Philpots død og testamente er udgangspunktet for *follow-up*-novellen *Maser*. Også digteren Ibalde er introduceret i romanen. - *Hr. Philpots*: se foregående note. - *Anmeldelse*: bekendtgørelse.

223

tarvelig(e): beskeden.

224

Foragter (...) misunder: foragt! misund! (bydemåde i flertal). - *Phillips eller Philpots (...)* *Ferdinand Carøe*: se n.t.s. 222. - *pudse Lyset*: snyde lyset, klippe spidsen af vægen. - *Haroun al Raschid*: (763-809) kalif (dvs. gejstligt og verdsligt overhoved) i *1001 Nats Eventyr*, der yndede at optræde ukendt blandt folk.

225

Commissionair: mellemmand, en der afslutter handler på andres vegne. - *kræve(r)*: rejse krav overfor. - *Legationsraad*: titel der gives til fhv. diplomater. - *Daler*: se n.t.s. 22.

226

dum(t): stum.

227

en Smule Jord (...) *Hoved*: jøder begraves ofte med en pose jord fra Det hellige Land under hovedet.

228

Vindbeutel: charlatan, oppustet person.

229

Gidelche: lille Gidel (diminutiv).

230

slog (...) *stort paa*: brugte for mange penge, 'gav greven'. - *kritlich*: ty.: krakilsk.

233

Carøes: se n.t.s. 222.

234

Vognremise: bygning til parkering af vogne. - *den grønne Bog*: officiel fortegnelse over byens højest beskattede.

235

Mitzwo: ceremoni, hvor den udvalgte går op ved pulten i synagogen og velsigner Toraen. - *Thora*: rullerne hvorpå Mosebøgerne er nedskrevet. - *Gutturalstemme*: stemme med strubeklang. - *leb*: jiddisch: kære.

236

Balboes: vært.

237

Devotion: andagt, hengivelse.

239

Nedladdenhed: mildhed.

240

Overdaad: luksus.

241

Particulier: rentier, en der lever af sin formue.

242

prostituere sig: gøre sig til grin.

243

Borgerskab: næringsbrev.

244

Neumünster: by i Holsten.

245

Billighed: rimelighed.

246

Underfundigt: udspekuleret.

332

247

Na, nit: næh, nej.

249

benauet: utilpas.

250

træde Glasset itu: se n.t.s. 210.

251

Saadan gaae det Alle dem, der (...): gid det må gå sådan for alle dem, der (...) (ønskemåde).

Levi og Ibald

Efter *Fortællinger og Virkelighedsbilleder. Ny Samling*, 1883, s. 203-268.

252

Simon Levi (...) *Familierne Krogs og Carøes Historie (...)* *Phillips*: se n.t.s. 222. - *Maser*: se foregående novelle.

254

net: respektabel. - *Løverdag*: lørdag, dvs. sabbat, helligdagen. - *Nymaanens Fremkomst (...)* *Festdages Dobbeltthed*: den jød. måned begynder ved nymåne. Højtiderne fastlægges efter dato. I diasporaen (udlændigheden) er det forekommet, at de er fejret »dobbelt«, dvs. to dage i træk, for at i hvert fald den ene dag skal være rigtigt ramt. - *Bryder Vorherre sig derom*: er Vorherre ikke ligeglad med det. - *Goi*: kristen.

255

Gut Schabbas: glædelig sabbat.

256

røre ved Ild om Løverdagen: ikke tilladt iflg. Moseloven, jvf. 2. Mos. 35,3.

257

fri: frels.

258

Ekvipage: standsmæssigt udrustet køretøj. - *Mark*: se n.t.s. 22.

259

Principal: chef. - *Berider*: ridelærer. - *Kateket(en)*: hjælpepræst.

260

fra tidligere Tid: fra romanen *Ravnen*, se n.t.s. 222. - *Intendantur(en)*: forplejningskorps. - *Kommissionær*: se n.t.s. 225. - *op paa Æslet*: episode fra *Ravnen*. - *Mammon*: penge.

261

mosaisk(e): jødisk. - *den Dag, vi første Gang traf ham hos Krog*: se n.t.s. 222. - *Christian d. 8des Død*: 1848. - *Generalmarchen*: se n.t.s. 213.

263

Monist: tilhænger af den opfattelse (realismen), at verden er opbygget af kun én slags fænomener, som regel materien, mens dualisten er tilhænger af den opfattelse (idealismen), at verden er delt i to: ideernes og materiens verden. - *Jakob*: israelitternes stamfar, altså jødernes fælles forfader. - *darum keine Feindschaft nicht*: ty.: vi kan være lige gode venner for det. - *Pagode(r)*: (her:) figur med bevægeligt hoved, nikkedukke.

264

vor Kirke (...) i Krystalgade: synagogen.

265

skjætter om: bryder sig om.

266

Midgardsormen: midgårdormen, det store uhyre i nord. mytologi. - *billig(t)*: passende, rimelig.

267

Skvadroner: pralhals.

333

268

Garnison: udstationerede soldater, kolonister.

269

Egeria: en rom. kildenyumfe, tilbedt af dem der skal nedkomme. - *Beatrice*: den ital. digter Dantes veninde, der optræder som fødselshjælper for *Den guddommelige Komedie* (ca. 1307-1320). - *Viviane*: Emilia, grevinde Viviani, blev som Shelleys elskede fødselshjælper for hans passionerede digt *Episychidion* (1821). - *Meyers Minde*: jød. plejehjem, opført 1825 som nabo til synagogen i Krystalgade, til minde om grosserer David Amsel Meyer (1755-1813).

271

Brødet blive brudt: en ceremoni, der indleder sabbatsmåltid. - *en Sekt af Kristne (...)*: kan være en hentydning til grundtvigianerne. - *Den Fremmede (...) Sabbatten*: påbudt iflg. Moseloven, jvf. 2. Mos. 20,10 og 3. Mos. 19,34.

272

Jakobs Kjærlighed til Rachel: se n.t.s. 12. - *Muselmænd*: muslimer. - *Profeten Elias*: om hans himmelfærd berettes i 2. Kongebog, 2. kap.

273

net: tiltalende. - *Alen*: 63 cm.

274

Maskepi: hemmelig forståelse.

276

Uden Fortrydelse: undskyld jeg siger det!

278

Tarvelighed: beskedenhed. - *Dagslitteratur(en)*: journalistik.

279

Frihedens, Lighedens, Broderskabets: den fr. revolutions slogans, der har fået fornyet omsætning i den let socialistisk farvede retorik lbald praktiserer. - *Sønner vi er af samme (...)*: Goldschmidt har lagt digtet i munden på digteren lbald; digtet er derfor næppe et citat.

280

Lessing: G. E. Lessing (1729-1781), ty. forf., bl.a. til *Nathan der Weise* (1779, da. *Nathan den Vise* 1799), der hylder religiøs tolerance. - *Moses Mendelssohn*: (1729-1786), ty. filosof og forf., påvirket af oplysningstidens humanisme og tolerance, ven med Lessing. - *Lavater*: J. C. Lavater (1741-1801), schweizisk filosof og protestantisk teolog.

281

Fiskermanden i »Den Stumme«: se n.t.s. 41 og s. 132.

282

Nathan der Weise: se n.t.s. 280.

Vidnerne

Efter *Fortællinger og Skildringer* 2,1865, s. 170-174.

Første gang udg. af Goldschmidt i egen eng. oversættelse i *Chambers' Journal*, 1862. Fortællingen er hentet fra Ghetto, en reportage fra et besøg i Roms ghetto. Reporteren får en ghettobeboer til at vise sig om og opfordrer ham til at fortælle historier. *Vidnerne* er svaret på opfordringen.

284

Cisterne: beholder til opsamling af regnvand.